

ADRIAN PORUCIUC, *Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions, Volume I*, Ilustrații Aneta Corciova, editori Joan Marler, Miriam Robbins Dexter, Institute of Archaeomythology, Sebastopol, 2010, 173 pagini.

Volumul de față reprezintă o necesară reluare a problematicii arheomitologiei, în sensul definiției date de Maria Gimbutas, mai ales astăzi când unii autori de limbă engleză, în necunoștință de cauză, caută să minimalizeze importanța religiilor preistorice și a elementelor transmise peste milenii în creațiile populare. Lucrarea este editată sub egida Institutului de Arheomythology din Sebastopol, S.U.A., al cărui membru este și profesorul Adrian Poruciuc.

Editorii volumului sunt Joan Marler (președinte și director executiv, inițiatorul mai multor acțiuni culturale desfășurate în spațiul sud-est european) și Miriam Robbins Dexter (editor executiv al menționatului institut), profesor de limbi clasice la Universitatea California din Los Angeles. Volumul de față precede alte câteva publicații ale Institutului de Arheomitologie, ce reunesc studiile prezentate cu ocazia unor simpozioane internaționale (*Signs of Civilization: Exhibition Catalogue*, Novi Sad, 2004; *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe. Exhibition catalogue*, Sibiu, 2008; *Signs of Civilization: Neolithic Symbol System of Southeast Europe*, Sebastopol, 2009, ce reprezintă culegerea de studii prezentate în 2004 la Novi Sad; *The Danube script in the light of Turdaș and Tărtăria discoveries. Exhibition catalogue*, Editura Mega, Cluj-Napoca 2009), apreciate de specialiști, la care se adaugă din 2005 și *Journal of Archaeomythology* on line.

*Prehistoric Roots of Romanian and Southeast European Traditions, Volume I*, reprezintă primul volum de autor publicat de Institutul de Arheomitologie, datorat profesorului Dr. Adrian Poruciuc, personalitate cunoscută în domeniul filologiei comparate și a lingvisticii indoeuropene. Aplecarea sa spre aceste domenii este probabil și rezultatul bursei Fulbright, timp când a activat pe lângă Catedra „Mircea Eliade” de la Universitatea din Chicago. Fără să amintim întreaga paletă de preocupări a domnului Adrian Poruciuc, amintim că în ultimii ani a ținut prelegeri interdisciplinare pe teme de antropologie culturală (multiculturalism în spațiul sud-est european), și tot domniei sale i se datorează și înființarea la Universitatea „Al. I. Cuza”, a Centrului de Studii Indoeuropene și Balcanice.

Revenind la volum, menționăm că acesta conține o prefață, o introducere, șapte capitole, urmate de un epilog, note, referințe bibliografice și un index.

Prefața este semnată de una din editoare, prof. dr. Miriam Robbins Dexter, personalitate a vieții universitare din California, care arată noutatea și valoarea volumului prin analizarea colindelor, populate de personaje necunoscute în alte culturi europene, ce trădează un fond mitic-religios puternic, anterior mișcărilor populațiilor indo-europene, asimilat parțial de acestea și retransmis ulterior. Traducerea, analiza lingvistică (implicând

evidențe lingvistice bune pentru numele și mitologia pre-indoeuropeană), înțelegerea culturală și sugerarea implicațiilor culturale ale colindelor, fac ca volumul de față să reprezinte un tezaur atât pentru lingviști cât și pentru cei interesați de istoria culturii și nu numai.

În realizarea volumului de față, autorul a abordat câteva subiecte legate între ele care dovedesc un păinjenis de elemente preistorice, ce au fost transmise peste milenii, alcătuind dovezi clare pentru fondul ancestral și direcțiile relațiilor dintre comunitățile din spațiul balcanic cu zone îndepărtate, surprinse sau presupuse de arheologi și istorici. Analiza sa comportă referințe la spații largi, folosind cu competență instrumente lingvistice, de natură istorico-culturală și etnologică, ceea ce dă lucrării o valoare deosebită și îi conferă rolul binemeritat de continuator al drumurilor deschise de cei ce au studiat aspectele arheomitologice.

În *Introducere* autorul arată motivele care l-au atras spre o astfel de investigație interdisciplinară. Pe de o parte păstrarea caracterului rural al societății din nordul Peninsulei Balcanice, ce a conservat elemente ritual-mitice foarte vechi (neolitice și paleolitice chiar), ce constituie un adevărat tezaur și care exprimă forța acestui gen de cultură populară, iar pe de altă parte aprofundarea lecturilor unor înaintași în domeniu, Maria Gimbutas, Mircea Eliade sau M. P. Nilsson, care i-au sugerat lărgirea ariei de investigare.

Materialul analizat interdisciplinar, lingvistic, istoric, cultural, dar și prin prisma definiției arheomitologiei dată de M. Gimbutas, l-a condus la concluzii asemănătoare cu cele ale lui M. P. Nilsson, că modelele arhaice ritual-culturale preced mitologiile, teogoniile și teologiile și că trebuie insistat pe nucleul original care a determinat mitul și religia.

Primul capitol (*The Romanian dolf 'Sea -monster' in Connection with a Greek Lexical Family and with Early Signs of Eurasian Religion*) reprezintă o analiză pe mai multe planuri a termenului *dolf* (*dulf*, *dorf*) ce apare în mai multe colinde românești legate de Crăciun și Anul Nou, animalul având uneori legături cu lumea de dincolo sau cu cea acvatică, marină. Analiza lingvistică, respectiv etimologică sugerează legături cu lexicul grecesc (*delphax*, porc tânăr capabil de reproducere; *dolphin*, *delphis* are și înțeles de uter, divinitatea Apollo Delphinios) ce ar sugera ideea de dolofan, durdului, gras, dar și cu unele reprezentări mai vechi preistorice legate de regenerare (interpretate de M. Gimbutas), printre care uterul, peștele (Lepenski Vir), bucraniile, broasca. Ideea este reluată mai târziu în istoriile creștine (Sf. Gheorghe omorând balaurul, sau în cele populare, povestea lui Prâslea cel voinic și merele de aur) sau în unele colinde bulgărești în

care Sf. Gheorghe omoară un pește și nu un dragon-balaur. Autorul consideră că dolful care mănâncă mărul din colindele românești indică tradiții mult mai vechi paleolitice și mesolitice legate de sud-estul Europei, prin cultul bolovanilor preistorici. Aici analiza etimologică a cuvântului *bolf*, *bolovan*, *bulvan* (idol la slavi și baltici), este împletită cu cea arheologico-istorică a reprezentărilor sculptate în piatră, tradiție legată de paleoliticul euro-siberian, ilustrată ulterior în complexul de la Lepenski Vir, menhirii și stelele din Europa vestică sau de stelele gravate ale indoeuropenilor (cultura Yamnaja). La acestea am adăuga noi și stelele magnifice din PPN de la Nevali Çori, Anatolia. În final autorul consideră că termenii analizați din diferite limbi (greacă, baltică, slavă, română) ce se referă la forme rotunde (cu implicații magice) au origini comune mai vechi decât fenomenul indo-european.

Cel de al doilea capitol (*Marea și motivul potopului în folclorul românesc*) debutează cu motivul proto-Europei ilustrat în spațiul sud-est european de dovezi atât arheologice, cât și folclorice. Autorul are în vedere reprezentările de la Căscioarele sau de pe unele plăci de la Micene, ce reprezintă un personaj feminin șezând pe spatele unui taur. Tema este prezentă în unele colinde românești unde regăsim referiri la fecioară și la taur, alături de elemente simbolice vegetale și funerare, care după Adrian Poruciu atestă vechimea unora și posibilitatea de a fi legate cu realități preistorice. Unele colinde se referă la păstor și la mare, ceea ce îl face pe autor să-și pună întrebări asupra localizării spațiului, să revizuiască evenimente trecute, ce au marcat istoria. Cel mai bun exemplu îl oferă erupția de pe insula Therra, ce a determinat și încheierea civilizației minoice, între cele două spații geografice existând câteva elemente comune (tradiții matriliare, dendrolatrie, simbolismul berbecului, sacrificiul taurului, pastoralismul transhumant). Sunt analizate diferite opinii privind originea mitului potopului, cele din spațiul românesc reflectând după autor o sursă anterioară variantelor sumero-akadiene. Motivul mării în colindele românești are după A. Poruciu unele particularități ce ar putea fi legate de cutremur, ce ar indica poate relații dintre populațiile din zona Balcanică și Anatolia, când s-a prăbușit podul natural dintre ele. În această perspectivă, motivul potopului marin transmis oral în cântecele rituale are un substrat magic, preistoric, ce poate da dimensiunea legăturilor existente între comunități. Perpetuarea acestor cântece, asigurată de continuitatea sud-estului european, nu are un fond lingvistic, ci mai mult unul demic și cultural.

Cel de al treilea capitol (*The shape of Sacredness from Prehistoric Temples to Neo-Byzantine Churches*) conține analiza continuității dintre corpul templelor neolitice, calcolitice și planul treflat al bisericilor neo-bizantine, reluând câteva din preocupările mai vechi ale autorului.

Pornind de la observația că unele temple preistorice și morminte colective (Malta, Irlanda) au forma Marii Mame (conform Mariei Gimbutas) și de la aceea a reutilizării în același scop a aceluiași spațiu sacru (Delfi, primul templu legat de Mama Pământ: M. Eliade, Pausanias), autorul încearcă să stabilească o legătură

între design-ul lobular al monumentelor malteze-engleze și planul treflat al bisericilor neo-bizantine. Investigația sa începe cu analiza peșterilor (loc de adăpost și protecție sacră), continuă cu sanctuarele de la Lepenski Vir și cele din mileniul V B.C. de la West Kent, cu mormintele megalitice din vestul Europei, sugerând simplificarea planurilor construcțiilor sacre, prin reprezentarea orizontală a unei părți din trupul zeiței (picioare-lobi) și arătând că planul cruciform al edificiilor creștine au doar o relație indirectă cu mormintele trilobulare și templele. Aceasta este ilustrată de adăugarea unui spațiu de îngropăciune, care poate deveni și loc de pelerinaj. Conform autorului, bisericile cruciforme apar în secolul V e.n. în Armenia, iar cele trilobate o dată cu renașterea bizantină (secolele XIII–XIV), ajungând în România probabil prin intermediul Macedoniei și Serbiei. Cele trilobate marchează revenirea la spațiile rotund/ovale sacre în spațiul balcanic după circa un mileniu (templul de la Eleusis, de formă ovală, celebra pereche feminină, Demetr și Persephona (mamă și fiică)).

Casele din Evul Mediu timpuriu din Anglia, cu lobi, pot fi legate de așsidele construcțiilor preistorice și chiar de mormintele megalite din zonă, în timp ce în sud-estul Europei sunt caracteristice cele rectangulare.

Sunt unele descoperiri ca cea de la Littlecote ce atestă o dată în plus preluarea unor elemente anterioare în creștinism. Autorul reamintește sanctuarul de aici unde un mosaic îl redă pe Orpheu cântând la harfă, înconjurat de patru femei (hora sau cele patru anotimpuri) ce călăreau câte un animal diferit, ocazie cu care face legături cu reprezentări mai vechi legate de horă, cor, spațiul de la Eleusis desemnat pentru dans (*kallikhoros*), de includerea acesteia în ritualul creștin al căsătoriei (Isaia dănuiește), toate unite de ideea timpului ciclic, sau mitul întoarcerii eterne la M. Eliade. Câteva exemple referitoare la forma trilobată a unor biserici creștine românești, cu intrare centrală, cu intrări laterale, uneori pe dreapta, marchează drumul spre rai/paradis, autorul arătând că aici Maica Domnului înlocuiește zâna bătrână din unele colinde și bocete, referindu-se și la simbolistica luminii, asociată în creștinism lui Isus Hristos, ce reflectă rădăcini preistorice.

În cel de al patrulea capitol (*Demeter as 'Earth Mother' and Dionysos as 'Earth Bridegroom'*) autorul face o analiză lingvistică pertinentă, aducând diferite argumente prin care demonstrează că Demetra provine de la *Ge-meter* sau Mama Pământ. Legate de același înțeles sunt și alte teonime, Damater, Domater, Daeira, ca și alte particule din albaneză (*dle*), ce provin din grecescul *ga*, *ge* (cele mai vechi fiind formele cu *g*).

Pentru a demonstra vechimea teonimului Dionysos, autorul analizează din nou termenul de zână, zane în albaneză, giana în Sardinia, în preistorie predecesorul personajului fiind partenerul/perechea/fratele Marii Zeițe, ca în statuia de la Haçilar, zeița cu șarpele de la Sabatinovka (simbol phalic) sau ca în reprezentarea de pe pythos-ul de la Scănetia aș adăuga eu. Analiza lingvistică îl conduce pe autor la concluzia că numele provine de fapt de la *Deo(n)musos* ce presupune un nume anterior, mai timpuriu, *Geon-musos* și el nu trebuie privit ca fiul lui Zeus. După el Demetra este continuatoarea Mamei Pământ, iar Dionysos este mirele pământului.

Un alt aspect ridicat de colindele românești, este menționarea leilor (cap. V. *Thracian Lions and Romanian Lion-Carols*), ce reflectă o legătură cu fondul tragic. Termenul leu (legat de idiomuri vorbite de mediteranoizii din Orientul Apropiat ce au introdus agricultura), prezența leilor, evoluția simbolismului leului privită arheologic, istoric și etnologic ridică o serie de probleme ce au fost abordate de autor sub toate aceste easpecte. Prezența acestor animale este asociată uneori reprezentărilor sacre și eroice. Autorul a avut în vedere Marea Zeiță pe tronul flancat de lei, leii sculptați pe poarta de la Micene, scena de vânatoare de la Vergina, sau o reprezentare pictată de pe vasul de la Phylakopi (1500 B.C.), care după părerea sa redă o imagine de leu foarte stilizată. Stilizări și poate înlocuiri ale leului cu câinele (paznicul zeiței) sunt sugerate după părerea autorului și de unele picturi de pe vasele cucuteniene, unde sunt redete canine cu trei ghiare. Reprezentările pe metal ale leului sunt legate de incursiunile indo-europenilor, fiind ilustrate de materialele din tezaurul de la Rogozen. Analiza este completată cu aspecte mitice ilustrate de *jocul leului* (legat de Crăciun și Anul Nou), de diferite cântece de nuntă în care este menționat *junele, mirele*. Ultimele prezintă după autor similitudini cu povestiri celebre, ca cea a lui Samson, Herakles, ce reflectă un substrat mitic, din Semiluna Fertilă (Orientul Apropiat).

Sunt prezentate mai multe variante de colinde (A–C) ce conțin mai multe relatări despre leu, autorul analizând diferite elemente care îi permit clasificarea lor cronologică și relaționarea cu anumite spații și influențe. El consideră că personajele zoomorfe din colindele românești, *leul, dolful* (monstrul marin) și *zgriptorul* reprezintă vechi tendințe arhaice de orientalizare, cu mai multe etape, începând din preistorie.

În capitolul VI (*Orpheus: Name and Function*) autorul și-a propus mai întâi o interpretare etimologică a lui Orpheu ca nume, după analiza fonică a diferitor teorii, ajungând la concluzia că numele Orpheu (*phi*) a fost probabil *orweu* în transcrierea fonemică, luând în calcul și analiza pentru *orbho*, considerat pre-indoeuropean, ultimul susținut și de evidențe mitico-religioase. Și de această dată A. Poruciuc pornește de la premiza împărtășită și de alți autori că religia greacă are la bază mai multe rădăcini, astfel încât și Orpheus, personaj complex, combină trăsături ce provin atât din substratul indo-european cât și din cel egeo-anatolian. În analiza prezentată se pune accent pe latura de mediator a lui Orpheus între cele două lumi, făcător de minuni, legat de șamanism (readucerea lui Eurydice), ce reflectă influențe nomade nord-pontice. Corespondența etimologică între numele lui *Orpheus* și cuvintele *rob* din bulgară, albaneză sau română, bazate pe *orbho*, legate de calitatea lui Orpheus de sclav al lui Apollo, ar indica după autorul volumului transferul acestei calități/denumiri în creștinism la devotații lui Isus.

În ceea ce privește aspectul *Orpheu și indo-europenizarea*, autorul este de părere că evoluția sa

trebuie văzută prin prisma acestui proces, constatându-se mai multe etape, ce se încheie pe de o parte cu asimilarea unor elemente în creștinism sau în folclor. El precizează că sincretismul lui Orpheu este evident în structura numelui său, reflectând o rădăcină proto-indo-europeană, *orbho* și una autohtonă, mediteraneană, reflectată de sufixul *eus* (prezentă în termenii grecești și în unii latini, probabil preluat din etruscă), autorul văzând o latură etruscă și una probabil scitică de dezvoltare.

Continuând problematica din capitolul anterior, în capitolul VII (*Folk-Orphic Survivals and Christianized Variants*), A. Poruciuc are în vedere supraviețuirea unor elemente orfice, de fapt mult mai vechi (euro-siberiene și apoi oriental-mediteranene) și transmiterea lor producțiilor populare. Sunt discutate și analizate câteva elemente orfice, izvorul și chiparosul (bradul), drumul din dreapta, setea decedaților, reflectate de cântece funerare/bocete, *Zorile și Cântecele bradului*, din Oltenia, Banat și sudul Transilvaniei, zone ce reflectă calea neolitizării și se înscriu în lumea *vechii Europe*. După părerea sa acest orfism folcloric, reflectă o continuitate în civilizația rurală. Unele bocete demonstrează și intervenția unor elemente mai târzii, creștine, sau suprapunerea unor fragmente din diferite cântece ritualice (zâna bătrână înlocuită de Maica Domnului/Sf. Maria; bradul înlocuit de mărul lui Sf. Petru; San Medru /Sf. Demetrios, ce amintește de Demetra grecilor). Capitolul se încheie cu o analiză etimologică a *brad*-ului, de unde se trage concluzia că, numele grecesc, albanez, român reprezintă variante ale unei denumiri autohtone, paleo-balcanice, legate direct sau indirect de numele semitic ale chiparosului. Nu au fost uitate nici ritualurile arhaice unde bradul este amintit, care atestă că în Balcani simbolismului funerar al coniferelor/bradului se poate lega de tradițiile genetice cu Orientul Apropiat. După A. Poruciuc, bradul funerar este inseparabil de cel cosmic din bocete, care conține elemente orfice și că ambele au la bază tradiții preistorice.

În final, *Instead of an Epilogue*, autorul menționează intenția sa de a stabili prin această lucrare o metodă hermeneutică de analiză ca cea dorită de M. Eliade (cu o analiză apropiată de cea a analizei textelor scrise) pentru cântecele și dansurile rituale. El a sugerat astfel noi modalități de apropiere spre „*înțelegerea originală a producțiilor folclorice, concepute în timpuri imemorabile, traduse din idiomurile autohtone în altele noi și înregistrate abia după milenii*”. Din punctul nostru de vedere scopul a fost atins, iar cei care au citit cu atenție și au înțeles legăturile între personajele prezentate cred că așteaptă cu interes și cel de al doilea volum. În ceea ce privește abordarea arheomitologiei, cred că este un subiect mai delicat și el presupune o inițiere, ceea ce volumul de față realizează cu succes, la fel ca și alte câteva volume publicate recent de același institut.

JOHN OSWIN, *A Field Guide to Geophysics in Archaeology*, Springer – Praxis Publishing, Berlin – Heidelberg – New York – Chichester, 2009, 229 p.

Rezultatele deosebite ale arheologiei moderne se datorează, în special, colaborărilor strânse cu specialiștii în fizică, chimie, biologie, geografie, geologie și, nu în ultimul rând, în științele tehnice. În urma acestor colaborări au luat naștere domenii de cercetare interdisciplinare, pentru care se folosește denumirea generală de *arheometrie*, introdusă în terminologia științifică (sub formă de *Archaeometry*), în 1958 de către profesorul Christopher F. C. Hawkes de la Universitatea din Oxford, Anglia. Generalizarea studiilor inter- și pluridisciplinare în arheologie din ultimele decenii, precum și includerea acestora în programele didactice ale instituțiilor de învățământ superior din domeniu, au dus la obligativitatea și chiar standardizarea utilizării aplicațiilor geofizice și geografice în arheologie.

În sfera acestor studii interdisciplinare se încadrează și lucrarea lui John Oswin, care se dorește a fi un ghid adresat celor pasionați și interesați de cercetarea siturilor arheologice prin aplicarea metodelor geofizice, în vederea unor viitoare săpături sistematice.

Absolvent în fizică din anul 1974, Oswin prezenta încă de pe atunci un interes deosebit pentru arheologie, participând chiar la numeroase campanii de săpătură, interes care s-a materializat cu acest volum în care descrie activitatea sa din ultimii ani și experiența acumulată (în calitate de conducător al echipei de geofizică din Bath, Anglia): „Of course, the best way to become good at geophysics in archaeology is to go out and use the instruments in the field. There is no substitute for experience” (p. 10). În prefață autorul prezintă acest volum ca fiind un manual menit să înlesnească utilizarea, în teren, a principalelor echipamente folosite în cercetarea geofizică (magnetometrul și rezistivitatea electrică), iar în *Introducere* (p. 1–10) subliniază rolul deosebit al acestor cercetări pentru arheologie și mai ales contribuția pe care o aduc amatorii în acest domeniu, fără a neglija însă instituțiile specializate, cum ar fi *English Heritage* sau *International Society for Archaeological Prospection* (ISAP).

Capitolul 2, *Science Basics* (p. 11–31) reprezintă partea teoretică a lucrării, mai exact principiile de bază ale geofizicii (electricitatea, magnetismul și undele electromagnetice), un capitol caracterizat de o dificultate mărită, foarte detaliat și în oarecare măsură irelevant pentru instrumentele folosite în prospectările geofizice. Având în vedere că acest volum, după cum declară autorul, se adresează îndeosebi amatorilor de cercetări de acest tip, considerăm că informațiile ar fi trebuit simplificate și prezentate cu un plus de claritate, mai ales că o parte din aceste date sunt redate în următorul capitol.

Principalele instrumente utilizate în scanările geofizice – sistemul de rezistivitate electrică, magnetometrul și GPR-ul (Ground Penetrating Radar) – sunt descrise, suficient de detaliat, dar nu întotdeauna foarte clar, în partea a treia

intitulată *The Instruments* (p. 31–72). Partea finală a acestui capitol este extrem de utilă, fiind destinată prezentării instrumentelor auxiliare (GPS, teodolit, stația totală), obligatorii unei cercetări geofizice corecte, fiind puse în evidență totodată și posibilele erori importante (care pot fi generate de configurația terenului sau de utilizarea defectuoasă a acestora), precum și corectarea lor.

O serie de observații importante cu privire la principalele etape în prelucrarea datelor obținute în teren, de la descărcarea lor din instrument, stocarea într-o arhivă la care se poate apela în orice moment, indiferent dacă softul de prelucrare suferă sau nu modificări, analiza acestora și până la concretizarea datelor într-o hartă completă și explicită, sunt făcute în capitolul 4, *Processing the Data*, (p. 74–95). Trebuie să menționăm că sunt surprinse destul de bine principalele probleme care pot apărea în timpul unei scanări, autorul aducând aici necesare lămuriri pentru prelucrarea datelor în vederea obținerii unor rezultate satisfăcătoare, chiar și în cazul în care erorile apărute se datorează modului defectuos de colecționare a datelor de către utilizator.

Capitolul 5, *Geophysics Survey Campaign* (p. 97–138) se referă la planificarea unei campanii de cercetare, cu detalierea etapelor de care trebuie să se îngrijească utilizatorul pentru bunul mers al proiectului. Astfel, prima etapă constă în stabilirea sitului ce urmează a fi prospectat și a perioadei în care se va desfășura cercetarea, ținând cont de mai mulți factori (meteorologici, geologici, geomorfologici), de obținerea autorizațiilor necesare pentru un asemenea demers, stabilirea caroiajului în zona de interes, achiziționarea datelor, descărcarea și aranjarea lor în calculator.

Capitolul 6 al acestei lucrări este alcătuit din mai multe aplicații practice efectuate cu instrumente diferite și prezentarea rezultatelor sub mai multe forme în încercarea de a scoate în evidență complementaritatea existentă între instrumente. Este o parte importantă în economia lucrării, însă nu ar fi fost rău ca aceste aplicații să fie gândite mai diversificat, abordând diferite perioade sau situații delicate, care pot pune probleme în timpul unei astfel de cercetări. Un al doilea lucru omis de către autor aici este cel referitor la raportarea și publicarea datelor, precum și la arhivarea acestora, lucru care dă posibilitatea revenirii asupra datelor originale și interpretarea lor dintr-o altă perspectivă.

Un rezumat al lucrării este făcut în capitolul 7, urmat de trei anexe, în care sunt prezentate, pe rând, caracteristicile tehnice ale unora dintre cele mai importante instrumente (*Appendix A*: RM15 resistance meter, magnetometrul cu poartă de flux FM256, Bartington 601), principalele soft-uri utilizate în procesarea datelor (*Appendix B*: ArcheoSurveyor, Geoplot, Insite) și un echipament complet necesar în timpul scanării

(Appendix C). Util este și *Glosarul* din final, care vine cu explicații și definiții pentru principalii termeni utilizați în expunere, indispensabile unui amator. Indicațiile bibliografice suplimentare, precum și indicele general reprezintă, de asemenea, instrumente utile pentru cel care consultă lucrarea.

Cartea este publicată în general în condiții grafice bune, probleme existând doar la imaginile color care apar în text alb-negru. Considerăm că lucrarea este de referință

GEORGE BODI, *Hoisești-La Pod. O așezare cucuteniană pe valea Bahluiului*, cu contribuții de: Nicolae Buzgar, Dan Aștefanei, Andrei Buzatu, Luminița Bejenaru, Romeo Cavaleriu (*Bibliotheca Archaeologica Moldaviae*, ediderunt Victor Spinei et Virgil Mihailescu-Bîrliba, XIII), Editura PIM, Iași, 2010, 297 p. (inclusiv 67 pl., 23 tabele și 10 grafice).

În cadrul de-acum cunoscutei serii *Bibliotheca Archaeologica Moldaviae*, Institutul de Arheologie din Iași ne oferă o nouă lucrare monografică, realizată de tânărul cercetător dr. George Bodi. Având la bază teza de doctorat a acestuia, susținută la *Alma Mater Iassiensis*, volumul face cunoscute rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în 2003 și 2004 în așezarea cucuteniană de la Hoisești-La Pod, com. Dumești, jud. Iași, situată în albia majoră a râului Bahlui.

După un *Cuvânt înainte*, semnat de prof. dr. Nicolae Ursulescu, în *Introducere* autorul ne face un scurt istoric al cercetărilor de la Hoisești, pentru ca apoi să realizeze o analiză a tipurilor de așezări ale culturii Cucuteni, oprindu-se cu precădere asupra siturilor prezente în albia majoră a râurilor. După o succintă prezentare a diverselor tipologii și clasificări propuse de-a lungul timpului, pe care le consideră ca fiind rodul unor viziuni pozitiviste, cultural-istorice, George Bodi aduce în discuție o nouă modalitate de abordare a studierii modului în care comunitățile umane interacționează cu mediul înconjurător care a fost posibilă prin formularea conceptului de *habitus* de către sociologul Pierre Bourdieu. Pe scurt, după autorul monografiei, acest concept constituie o structură sau un set de structuri interioare unei comunități, derivate din structuri externe preexistente, care determină modul de interacționare cu lumea, prin generarea de practici, percepții și atitudini cu caracter regulat.

Primul capitol al volumului, *Contextul descoperirilor*, este destinat prezentării geografice a sitului, a stratigrafiei și complexelor arheologice descoperite. Așezarea de la Hoisești, cu o suprafață de aproximativ 2 ha, este situată pe conul de dejecție format de pârâul Valea Sărăturii, afluent de dreapta a Bahluiului, care a fost cuprins în interiorul unui meandru al Bahluiului, căpătând aspectul unui grind. Cercetările arheologice au permis investigarea unei mici suprafețe, de aproximativ 1000 mp, fiind identificate, în cele trei niveluri de locuire Cucuteni A, un număr de 14 locuințe de suprafață, dintre care doar șase au fost investigate parțial, și patru gropi menajere.

Deosebite sunt câteva din elementele arhitecturale ale locuințelor, care aduc noi date despre modul de construcție. Astfel, au fost surprinse șanțuri de fundație ale pereților locuințelor, în interiorul cărora s-au putut identifica amprente ale unor pari, ce erau adânciți pe

pentru cei care vor să deprindă tainele prospecțiunilor geofizice, limbajul fiind, în general, unul accesibil amatorilor din domeniu. O eventuală a doua ediție revizuită ar reprezenta pe deplin un ghid pentru noii utilizatori ai aparatului geofizic, îndeplinind obiectivul volumului, stabilit chiar prin titlu (*A Field Guide to Geophysics in Archaeology*).

ANDREI ASĂNDULESEI

fundul șanțurilor. Pentru una dintre locuințe (L. 3) s-a putut documenta că platforma de lodbe era ușor înălțată deasupra solului, fiind suspendată pe mai mulți popi de lemn.

Din păcate, partea grafică a acestui capitol suferă puțin datorită lipsei stratigrafiei și a unor profile, care aveau menirea să susțină descoperirile făcute. Această lipsă este cu atât mai de neînțeles, cu cât autorul a publicat aceste profile în mai multe rânduri.

Capitolul al doilea este dedicat *uneltelor și armelor* descoperite în așezarea de pe malul Bahluiului, acestea fiind prezentate după materia primă folosită (material litic, materie dură animală, cupru). Unelte și armele din material litic au fost împărțite pe clase (în funcție de tehnica debitajului), categorii (după particularitățile tehnico-morfologice și funcționale asemănătoare), grupe (cu o anumită unitate de particularități tehnico-morfologice) și tipuri (după totalitatea particularităților unei piese, care se repetă în mod stabil).

Din clasa uneltelor șlefuite au fost descoperite șapte topoare, de forme diferite (dreptunghiulară, trapezoidală, triunghiulară și neregulată), opt tesle și șase dălți.

Din punct de vedere funcțional, autorul consideră că topoarele au fost folosite doar pentru tăierea și prelucrarea lemnului, nefiind de acord cu ipoteza folosirii acestora la săpatul gropilor sau șanțurilor, ipoteză care consideră că poate fi probată doar de o analiză traseologică. Teslele au fost folosite atât pentru prelucrarea lemnului, cât și pentru lucrarea pământului, având funcția de săpăligă.

În ceea ce privește modul de utilizare, autorul nu crede că topoarele ar fi putut fi folosite ca unelte de mână, așa cum au susținut unii arheologi, ci doar prinse în coadă, piesele fiind plasate direct în găuri sau fante paralele cu tăișul, fără intermediare de corn.

În schimb, teslele erau atașate unor mânere curbate și fixate cu ajutorul unor ligaturi.

Din păcate, nu întotdeauna criteriile stabilite au fost urmărite conform definițiilor. De exemplu, topoarele au fost clasificate în trei tipuri, a căror totalitate a particularităților nu este formată decât dintr-o singură particularitate, anume lungimea, iar dălțițele în două tipuri, cu o singură particularitate urmărită, anume zona de convergență a unghiului diedru al laturii utile.

Pentru clasificare uneltelor cioplite, autorul a utilizat criteriile tipologice și funcționale propuse de regretatul

Alexandru Păunescu, identificând două clase de unelte (nuclee și produse primare de debitaj), fiecare cu mai multe categorii și grupe. Remarcăm preponderența lamelor (42,15% din totalul pieselor cioplite), precum și prezența gratoarelor, racloarelor, burinelor, așchiilor și vârfurilor de săgeată.

Mai important decât prezentarea sumară și descriptivă a uneltelor din materiale litice este subcapitolul în care autorul, pe baza traseologiei, a căutat să ofere răspunsuri probate științific (prin analiză microscopică) cu privire la funcționalitatea și modalitatea de utilizare a unora dintre acestea.

După o prezentare amplă a metodelor (poate se putea renunța, în favoarea unui rezumat scurt, cu trimiteri bibliografice), autorul prezintă rezultatele obținute pe piesele descoperite la Hoisești. Utilizând metoda „low power approach” (urmărirea urmelor de uzură prezente pe tășul pieselor, îndeosebi a microfracturilor sau a gradului de rotunjire al tășului), George Bodi ajunge la concluzia că topoarele de tipul 2 au fost utilizate pentru retezarea unor materiale cu duritate relativ mare (probabil lemne de esență tare), teslele au fost folosite pentru acțiuni diverse, variind de la cioplire la fasonare, iar dălțile au fost utilizate la crestare și răzuire, capetele proximale fiind fixate într-un mâner.

Pentru utilizajul litic cioplit, metoda „low power approach” a fost aplicată doar pentru două clase de unelte din categoria lamelor, indicând folosirea unora, în funcție de dimensiuni și unghiul laturii utile, la mișcări longitudinale și transversale (cioplire, așchiere, crestare) pe materiale cu duritate medie (lemn sau piele uscată) și moale spre medie (graminee). Deosebit de interesante sunt analizele pe trei lame cu lustru puternic, incluse de mulți arheologi în categoria inserțiilor de seceră, care, după forma microfracturilor, sunt atipice pentru atribuirea utilității unor asemenea tipuri de unelte, caracteristicile morfologice ale pieselor indicând mai degrabă folosirea lor ca piese ale unei plăci de treierat (*tribulum*).

Aplicarea metodei „high power approach” a fost realizată pentru un număr de trei lame și două gratoare. În baza analizelor microscopice, lamele au avut două utilizări, de inserție de seceră și de tăiere/ferestruire a unor materiale cu duritate medie (probabil lemn), în timp ce gratoarele au fost folosite pentru mișcări transversale pe materiale cu duritate medie (probabil piei) și mare (probabil os).

În ceea ce privește uneltele din materii dure animale, acestea (76 la număr) au fost lucrate din os și corn, fiind împărțite în cinci grupe morfo-tehnice, fiecare cu mai multe tipuri: vârfuri, șlefuitoare, dălțițe, spatule și vârfuri oblice.

Capitolul al treilea este dedicat *Analizei inventarului ceramic*, care s-a realizat din trei perspective: pastă, formă și decor. Pentru analiza pastei olăriei din așezarea de la Hoisești s-a avut în vedere un eșantion format din 43 de fragmente ceramice din toate categoriile, urmărindu-se duritatea pastei, textura suprafeței, densitatea, incluziuni și calitatea arderii. În urma acestora, au putut fi stabilite următoarele categorii ceramice: ceramică fină (argilă omogenă, cu granulație fină; duritate medie; rezistență

scăzută la șocuri termice; textură fină; incluziuni sub 5%, de mărime mai mică de 0,1 mm; ardere completă), ceramică semifină (argilă omogenă; duritate medie sau mică; textură fină sau aspră; incluziuni cu frecvența între 5 și 10%, cu dimensiuni până la 0,2 mm; ardere completă) și ceramică grosieră (argilă neomogenă; duritate mică spre medie; toleranță la șocuri termice; textură aspră; frecvența incluziunilor până la 20%, cu dimensiuni până la 0,4 mm; ardere incompletă). Din păcate, realizarea acestei analize pe un eșantion foarte mic nu a permis autorului să ofere o statistică procentuală a celor trei categorii de ceramică (de altfel, nu este făcut cunoscut nici numărul total al vaselor și al fragmentelor ceramice descoperite).

Analiza formelor olăriei descoperite la Hoisești a condus la identificare următoarelor tipuri: pahare, cupe cu picior, vase cu corp bombat, vase cu gât înalt și corpul bombat, vase suport, fructiere, capace. Dependența, poate prea excesivă, față de tipologiile realizate în trecut (pe care autorul a încercat să le prezinte în anexele 1 și 2, cu multe interpretări eronate a formelor vaselor) a condus la forțarea definirii unor tipuri ceramice. Astfel, de exemplu, vasele cu gât înalt și corpul bombat nu formează un tip aparte, ci doar un subtip al tipului de vase cu corpul bombat.

Mult mai reușită este încercarea autorului de a realiza o încadrare tipologică funcțională a vaselor descoperite în situri Cucuteni A, inclusiv la Hoisești. Apelând la analogiile etnografice, el stabilește următoarele tipuri: vase pentru servirea și consumarea hranei, vase pentru păstrarea bunurilor solide, vase pentru păstrarea lichidelor și vase pentru transportul lichidelor.

Analiza decorului este realizată pentru fiecare formă în parte. Se remarcă și în acest caz abordarea interdisciplinară din partea autorului, care, cu ajutorul specialiștilor în spectrografie Raman de la Platforma Arheoinvest a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (Nicolae Buzgar, Dan Aștefanei, Andrei Buzatu), a căutat să investigheze pigmenții utilizați în decorarea vaselor descoperite la Hoisești. În urma acestor investigații, s-a constatat prezența rutilului în pigmentul alb, mineral prezent în urma transformării anatazului în rutil la temperaturi de circa 900°C. Prezența acestuia în pigmentul alb poate indica locul de proveniență, probabil zonele Parva și Cornăița din jud. Bistrița-Năsăud sau văile Haitei, Pietrosului și Stejar din jud. Suceava.

Pigmentul roșu analizat conține hematit și cuarț, fapt ce exclude utilizarea oxihidroxizilor de Fe (ar lipsi cuarțul), obținerea acestuia putându-se realiza din argila roșie, spălată de mai multe ori. Pigmentul negru conține jacobsit, provenind foarte probabil din acumulările de mangan din județul Suceava.

*Plastica* descoperită la Hoisești este prezentată în capitolul al IV-lea. Urmând tipologia propusă de Dan Monah, George Bodi împarte plastica antropomorfă în figurine (patru piese) și statuete (18 piese). Au mai fost descoperite patru pandantive de tip *en violon*, două cozi de lingură cu aspect antropomorf, 48 de idoli conici, un *phalus* și două fragmente de vase tip „horă”.

Plastica zoomorfă, bogată și frumos realizată, este reprezentată doar de protome de bovidee, a căror

semnificații sunt prezentate pe larg într-un subcapitol. Faptul că acestea sunt prezente doar pe castroane, a determinat pe autorul monografiei să vadă o legătură între vas (simbol feminin) și protomă (simbol masculin), ansamblul reprezentând o scenă hierogamică. Capitolul se încheie cu prezentarea altor obiecte de lut ars: mărgelă, o imitație a unei foițe de cupru cu marginile rulate (piesă de colier?) și un topor-târâncop cu brațe în cruce miniatural.

Capitolul al V-lea este rezervat *analizei materialului arheozoologic*, realizată de Romeo Cavaleriu și Luminița Bejenaru. Majoritatea resturilor osteologice provin de la mamifere (85,27%), restul fiind împărțite între moluște (14,65%) și păsări (0,08%). Din materialul determinat rezultă o oarecare egalitate în ceea ce privește procentul de animale crescute și animale vâdate, întâlnind toate speciile cunoscute pentru epoca eneolitică. Este de remarcat frecvența mare a suidelor, atât cele domestice, cât și cele sălbatice, ceea ce s-ar explica prin mediul în care este situată așezarea de la Hoisești, animalele putând fi crescute în liziera din lunca Bahluiului, unde trăia și mistrețul. Moluștele sunt reprezentate doar de genul *Unio*. Surprinde lipsa oaselor de pește, mai ales pentru o așezare situată în lunca unui râu cu debit însemnat. Nu știm dacă cele trei oase de pasăre aparțin unei specii domestice, fapt care ar reprezenta interes pentru cunoașterea dietei comunității de la Hoisești.

În capitolul al VI-lea, autorul realizează *încadrarea cronologică în contextul culturii Cucuteni* a sitului de la Hăbășești. Astfel, după o prezentare a multiplelor scheme ale evoluției culturale (și nu cronologice, cum apare în titlul capitolului), realizate de diverși arheologi (Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Anton Nițu), G. Bodi, pe baza materialului ceramic pictat tricrom, încadrează așezarea de la cursul Bahluiului spre sfârșitul etapei Cucuteni A<sub>3a</sub>.

Volumul se încheie cu un capitol de *Concluzii*, în care autorul face o scurtă analiză a celor prezentate pe parcursul celor șase capitole. Plecând de la descoperirile de artefacte din cuprinsul așezării, de la reconstituirea paleomediului, autorul ajunge la concluzia că după zona

ocupată, comunitatea cucuteniană de la Hoisești avea o economie axată pe exploatarea resurselor din lunca râului (îndeosebi creșterea porcului și vânătoarea mistrețului în liziera din luncă), cultivarea plantelor având un rol secundar. Surprinde, după părerea noastră, lipsa peștelui din dieta acestei comunități (chiar și în cazul unei cercetări restrânse), mai ales că posibilele revărsări ale Bahluiului (dacă or fi existat) trebuiau să formeze numeroase bălți, cu o importantă faună piscicolă.

O altă importantă concluzie pe care autorul monografiei o desprinde din analiza ceramicii descoperite la Hoisești este faptul că această comunitate acorda o atenție sporită manufacturii olăriei, care nu putea fi realizată decât de specialiști.

În final, coroborând toate datele, George Bodi ajunge la concluzia că așezarea de la Hoisești aparținea unei entități sociale mai largi, „ale cărei interese economice au dictat necesitatea implantării unei așezări în lunca inundabilă a râului Bahlui”. Volumul se încheie cu un amplu rezumat în limba engleză, bibliografie și abrevieri, care oferă elementele necesare pentru lectura acestuia. De remarcat și munca autorului de a ne oferi cât mai multe artefacte desenate sau fotografiate, pentru o bună ilustrare a celor descrise, precum și stilul armonios în care curge întregul text.

Chiar dacă prezintă doar o mică parte din ceea ce s-a păstrat de la cei care au locuit în așezare cucuteniană de la Hoisești, datorită caracterului de salvare al săpăturii, volumul recenzat de noi poate reprezenta un nou mod de valorificare a patrimoniului arheologic, mai ales prin caracterul interdisciplinar al investigațiilor pentru o mai bună înțelegere al modului de viață al comunităților demult trecute.

În final, credem că scopul demersului tânărului coleg, de a oferi un set concret de soluții metodologice integrate și adaptate specificului comunităților Cucuteni, aplicate pentru descoperirile din așezarea de la Hoisești-*La Pod*, fost atins, el urmând a fi perfecționat și, dacă este posibil, de urmat de către ceilalți arheologi.

VASILE COTIUGĂ

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE LAZAROVICI, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România*, II, *Epoca Cuprului*, editori V. Spinei, V. Mihailescu-Bîrliba, Editura Trinitas, Iași, 2007, 527 p. (inclusiv 402 figuri și 11 tabele).

Volumul de față continuă un demers ilustrat de apariția, cu un an înainte, a volumului I. Al doilea volum al proiectului are 527 de pagini și este împărțit în cinci capitole: capitolul V. *Arhitectura epocii timpurii a cuprului* (p. 13–245), capitolul VI. *Arhitectura epocii mijlocii a cuprului* (p. 246–307), capitolul VII. *Arhitectura epocii târzii a cuprului* (p. 308–347), capitolul VIII. *Analiza tipului și funcționalității casei* (p. 348–366), capitolul IX. *Sinteza locuințelor și interioarelor. Concluzii*. La acestea se adaugă: câteva anexe (p. 381–392), traducerea în limba engleză a cuprinsului (p. 393–398), un lung rezumat al volumului, în aceeași limbă, inclusiv lista figurilor și tabelelor

(p. 399–482), *Bibliografia* (p. 483–523) și *Abrevierile folosite* (p. 524–527).

Capitolul V începe cu unele considerații generale, care vizează definirea unei epoci a cuprului, precum și unele aspecte legate de metalurgia cuprului și a aurului (p. 13–27). În această parte introductivă autorii trec în revistă o diviziune a epocii cuprului în etapa timpurie, etapa dezvoltată, etapa târzie și etapa finală (cu semn de întrebare), fără a-și exprima dezacordul față de respectiva diviziune, ceea ce ne determină să credem că sunt de acord cu ea. Cu toate acestea, structurarea pe capitole a informației nu este în concordanță cu diviziunea prezentată

la început. De exemplu, cultura Bodrogkeresztúr este încadrată în „introducere” în etapa rârzie (p. 15), însă în volum este tratată în cadrul capitolului ce vizează arhitectura epocii mijlocii a cuprului (capitolul VI). Astfel, în structura generală a volumului, în cadrul arhitecturii epocii timpurii a cuprului sunt discutate descoperirile aparținând culturilor Petrești (p. 28–60), Sălcuța (p. 61–77), Gumelnița (p. 78–149), Cucuteni (p. 158–245) și aspectului Stoicani-Aldeni (p. 150–157). În cadrul capitolului privind arhitectura epocii mijlocii a cuprului sunt discutate descoperirile aparținând culturilor Tiszapolgár (p. 246–265), Bodrogkeresztúr – Toarte pastilate (p. 266–291), Cernavodă I (p. 291–296) și grupului Decea Mureșului (p. 296–307). În sfârșit, în cadrul capitolului care vizează epoca târzie a cuprului este analizată arhitectura documentată pentru culturile Coțofeni (p. 308–322), Foltești-Cernavodă II (p. 323–326), Horodiștea-Erbiceni (p. 327–335), Cernavodă III-Boleráz (p. 336–338), Baden (p. 344–347) și pentru grupul Celei (p. 339–343).

Volumul II, asemenea volumul I, respectă un anumit „tipic” în prezentarea informațiilor. Analiza arhitecturii fiecărei culturi sau grup cultural în parte se deschide cu informații privind originea, cronologia și răspândirea respectivei culturi. Urmează o descriere a așezărilor cu precizări privind forma de relief aleasă, sistemul de apărare (dacă au fost identificate indicii în acest sens) și organizarea internă a acestora (în cazurile în care s-au făcut cercetări de o mai mare amploare și există informații în acest sens). Evident, cel mai amplu spațiu este dedicat arhitecturii propriu-zise, adică locuințelor și anexelor, fie ele destinate locuirii sau cultului. Discutarea acestor aspecte este însoțită de o ilustrație bogată, constând atât în planuri de așezări sau locuințe din timpul săpăturii, cât și de încercări de reconstituire a acestora pe baza informațiilor arheologice existente.

Structurile de locuire sunt prezentate și discutate atât din punctul de vedere al tehnicilor de construcție, cât și prin prisma amenajărilor interioare și exterioare (vetre, râșnițe, paturi, gropi, instalații de țesut). Nu sunt neglijate nici aspectele legate de cult, în cadrul volumului fiind discutate și sanctuarele, atunci când au existat motive pentru a atribui asemenea valențe unei construcții. Pentru culturile Gumelnița și Cucuteni sunt analizate și machetele de lut ale unor construcții, deoarece și acestea pot oferi informații utile privind arhitectura perioadei analizate.

Diferențele privind spațiul acordat discutării fiecărei culturi în parte este tributar stadiului actual al cercetării, pentru unele zone sau manifestări culturale existând informații mai multe și de o mai bună calitate decât pentru altele.

Un aspect care este discutat sporadic este cel al mormintelor. Deși acestea nu par să fie direct legate de subiectul principal al cărții, arhitectura, atunci când mormintele se află localizate în interiorul spațiului locuit (așezări, locuințe), menționarea și discutarea lor devine utilă. Însă subiectul este tratat cu intermitențe. Uneori ele sunt menționate, alte ori nu se spune nimic despre ele, chiar și în cazuri cum ar fi cel al culturii Gumelnița, unde prezența de morminte în interiorul așezărilor este bine cunoscută.

După analizarea arhitecturii pe criteriul cronologic și cultural, urmează două capitole de sinteză și analiză care încheie volumul.

Capitolul VIII vizează analiza tipului și funcționalității casei. Autorii anunță încă de la început că nu este în intenția domniilor lor să dezbătă problemele menționate în titlu, ci doar să lărgescă orizontul de cunoaștere al funcționalității unora dintre situațiile constatate. Se fac numeroase trimiteri la terminologia ușor diferită folosită de către arheologi pe de o parte și de către etnografi pe de altă parte pentru același lucru, sau se atrage atenția cum același termen la arheologi înseamnă un lucru, iar la etnografi altceva, cum este cazul cu termenul „chirpici” de exemplu. Sunt discutate tehnici de construcție, precum împletirea, lipirea, structura pereților sau panotarea oblică. De asemenea, sunt discutate câteva dintre amenajările interioare uzuale ale locuințelor, cum ar fi patul sau vatra. Pentru acestea sunt făcute numeroase paralele etnografice, însoțite de o ilustrație bogată, obținută la Muzeul Satului din București, Muzeul Tehnicii Populare Sibiu, sau din alte locuri din țară și străinătate.

Lucrarea se încheie cu un capitol de sinteză și concluzii, care acoperă întregul demers ilustrat atât prin volumul I, cât și prin volumul II al cărții. Acest capitol este imediat urmat de o serie de anexe, reprezentând tabele tematice, extrase din baza de date, creată de către autorii volumului.

Rezumatul vast în limba engleză completează fericit amplul demers al autorilor, de alcătuire a unei sinteze privind arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România.

Câteva observații trebuie făcute cu privire la ilustrație. În primul rând, o parte din hărțile preluate de la diverși alți autori și prezentate în volum sunt de mici dimensiuni, neclare și fără o legendă a numerelor atribuite siturilor ilustrate în hărțile respective (de exemplu fig. V.1, V.2, Vd. 105 etc.).

Imaginilor satelitare le lipsește indicarea sursei (de exemplu Google, Bing etc.). O lipsă generală a legendei ilustrației este aceea a citării sursei folosite numai după nume, fără a se indica și anul sau numărul figurii preluate („după Bem”, „după Hașotti”, după „Hansen *et alii*” etc.), deși este evident că în felul acesta ea nu poate fi identificată, la bibliografie fiind citate mai multe lucrări semnate de C. Bem, de P. Hașotti sau de S. Hansen și echipa sa.

În general, fotografiile de piese sunt clare, de bună calitate, însă planurile de locuințe sau situri sunt, nu de puține ori, mici și neclare și, din această cauză, greu de consultat de către cititor. Ele pot reflecta calitatea documentației avută la dispoziție de către autori.

Vasta bibliografie consultată ilustrează lungul și dificilul demers al cărui rezultat este acest volum de sinteză.

Dincolo de unele omisiuni, volumul al doilea, alături de primul volum, este rezultatul unui efort susținut de a analiza informațiile existente, de a le ordona și sintetiza. În final, cele două volume reprezintă un instrument de lucru foarte util pentru oricine este interesat de studierea arhitecturii neoliticului și epocii cuprului de pe teritoriul României și trebuie apreciat la justa sa valoare.

RALUCA KOGĂLNICEANU



CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE-CORNELIU LAZAROVICI, SENICA ȚURCANU, *Cucuteni – A Great Civilization of the Prehistoric World*, ed. LĂCRĂMIOARA STRATULAT, 2009, Iași, Editura Palatul Culturii, 350 p. (text, figuri, planșe, hărți, planuri, catalog, bibliografie, abrevieri)

Autorul recenziei de față nu a intenționat să analizeze susmenționatul volum de pe poziții arheologice propriu-zise, ci mai degrabă dintr-un punct de vedere interdisciplinar, luând în considerație deschiderile multiple pe care le propune sau le sugerează atât textul interpretativ, cât și materialul arheologic în sine, de o bogăție impresionantă și excelent ilustrată.

Este de menționat că volumul care va fi discutat aici a apărut în contextul (provocator?) reprezentat de o succesiune de expoziții internaționale în care cultura Cucuteni a avut o poziție prominentă (Thessaloniki 1997, Roma-Vatican 2008, Varșovia 2009 etc.). Din acea serie de expoziții este mai întâi de remarcat cea intitulată *A l'aube de l'Europe: Les grandes cultures néolithiques de Roumanie*, organizată în localitatea Olten din Elveția, în 2008 (atât textul catalogului expoziției, cât și volumul adiacent publicat de F. Drașovean și de D. N. Popovici fiind aspru criticate de D. Monah într-o amplă recenzie, publicată în *Arheologia Moldovei*, XXXIII, 334–338). O altă expoziție, cu ecouri mult mai semnificative, a fost cea de la New York (noiembrie 2009 – aprilie 2010), intitulată *The Lost World of Europe – The Danube Valley, 5000–3500 BC*. Se poate bănui că autorii volumului care face obiectul recenziei de față au dorit (și) să dea o replică profesionistă la materialele tipărite care au însoțit cele două expoziții, materiale destul de „relaxate” din punct de vedere științific.

Volumul Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009 a apărut sub multiplă egidă: a Ministerului Culturii, a Complexului Muzeal „Moldova” din Iași și a Academiei Române (Filiala Iași, Institutul de Arheologie). Mai trebuie menționat că, alături de cei trei autori și de „editorul general” (L. Stratulat), încă din pagina de titlu sunt consemnați, ca participanți cu semnificative contribuții, nu mai puțin de 22 de reputați specialiști (R. Alaiba, V. Bichbaev, S. Bodean, G. Bodi, D. Boghian, I. Borzic, D. Buzea, M. Diaconescu, M. Dinu, S. Ignătescu, L. E. Istina, C. Lazanu, A. László, I. Mareș, Z. Maxim, D. Monah, S. Pandrea, C. Preoteasa, S. Sztáncsu, F. A. Tencariu, N. Ursulescu, I. Vasiliu, în ordine alfabetică). Traducerea în engleză a fost realizată de C. Costăș și A. Talpalaru, iar responsabili cu aspectele fotografic-grafice au fost F. A. Tencariu, S. Odenie, I. Șerban, V. Popescu, T. Pintilie, I. Iațcu, C. Hriban.

Cele șapte părți / capitole principale ale volumului sunt ordonate după cum urmează (trad. A. P.): I. „Aspecte generale ale civilizației Cucuteni”; II. „Așezări, fortificații și locuințe”; III. „Sanctuare și altare”; IV. „Arta civilizației Cucuteni”; V. „Principalele situri ale civilizației Cucuteni”; VI. „Catalog”; VII. „Bibliografie și abrevieri”. (Ca o sugestie la acest punct: remarcabila abundență a materialului ar impune și alcătuirea unui indice de nume / de probleme,

care s-ar putea adăuga unei viitoare ediții revizuite și, eventual, îmbogățite.) Se poate spune că în volum se manifestă cele mai multe unghiuri din care, la ora actuală, pot fi abordate științific toate trăsăturile distinctive ale unei civilizații preistorice. Chiar dacă azi nu mai este simțită ca neapărat necesară distincția între „civilizație materială” și „civilizație spirituală”, este de remarcat că primele patru părți ale volumului merg dinspre consemnarea aspectelor generale ale civilizației Cucuteni (cu binevenite trimiteri la alte civilizații neo-eneolitice, fie din Semiluna Fertilă, fie din Asia Centrală și din China), spre sectorul de manifestări concrete (așezări – fortificații – locuințe), iar de acolo spre manifestările de viață religioasă și spre ceea ce interpretăm noi azi ca „obiecte de artă”.

În „cuvântul înainte” al volumului, autorii își motivează efortul sintetic prin interesul real de care s-a bucurat civilizația Cucuteni în plan mondial, expres menționată fiind expoziția de la Olten, Elveția, 2008. La un mod mai puțin incisiv decât cel din recenzia lui Dan Monah menționată mai sus, cei trei autori fac doar observația că textul catalogului expoziției de la Olten „nu a valorificat pe deplin” potențialul reprezentat de materialul preistoric românesc și că volumul tocmai publicat la Iași reprezintă o „viziune mai comprehensivă”, menită a-i inspira și pe „alți colegi”. Autorii nu uită să transmită mulțumiri colegilor de breaslă, ale căror lucrări au contribuit concret (prin descoperiri publicate sau comunicate, prin afirmații teoretice, ca și prin reprezentări grafice concrete) la alcătuirea volumului în discuție.

Prima parte a volumului-album este deschisă de un subcapitol din care reiese deja intenția autorilor de a sugera legături, sau de a stabili paralele între Cucuteni-Trypillia și alte „mari civilizații cu ceramică pictată” ale mileniilor V–IV î.Hr., unele aflate la foarte mari distanțe, precum cele din China (Yangshao) sau din Egipt (Naquada, cultură „parțial contemporană cu civilizația Ariușd-Cucuteni” – p. 10). Cu destulă prudență, autorii sugerează că nu ar fi vorba de simple coincidențe și convergențe, ci de o răspândire concretă dintr-un nucleu plasat în Orientul Apropiat, nucleu care avea de-a face cu începuturile agriculturii în Semiluna Fertilă. Această viziune a autorilor merită pusă în legătură cu ipoteze și teorii recente, precum cele legate de „potopul pontic” (mai precis, de catastrofa geologică din prima parte a mileniului VII î.Hr., când s-a format Bosforul prin prăbușirea punții de legătură între Asia Mică și Europa sud-estică); sau teoriile bazate pe detectarea unor semne de mișcări demice consistente, cu deplasări pe distanțe foarte mari, precum cea a unor purtători de neolitic avansat din Europa sud-estică, plecați pe un „Drum al Mătăsii” *avant la lettre*, până în nord-vestul Chinei de azi. (Cu siguranță acei aventuroși „alogeni” au fost

înaintașii europoizilor care au fost descoperiți în ultimele decenii ca mumii – îmbrăcate în textile cu aspect de „tartan scoțian” – în morminte din ținutul deșertic Tarim din nord-vestul Chinei.)

Oricare ar fi adevărul și oricâte ipoteze se vor mai lansa în anii următori, cu siguranță nu pot fi puse la îndoială *evidențele* scoase în relief de autorii volumului Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009. Dintre acele evidențe (vezi paginile 11–16), merită toată atenția cele din materialul care se referă, prin text și imagini, la frapantele asemănări (în forme, motive ornamentale, coloranți etc.) între tipurile de ceramică pictată specifice unor culturi preistorice descoperite în situri foarte îndepărtate unele de altele (Naquada, Haçilar, Tepe Sialk, Amzabegovo, Maliq, Dimini, Yangshao, Cucuteni). În text (p. 13), autorii scot în evidență corespondențe în repertoriul de „semne stilizate” (precum „oul primordial”, sau „hora”), care merg până la adevărate „sisteme de scriere” – a se vedea p. 12, cu o punere în paralel a semnelor Yangshao (reprezentând un posibil început de scriere) și a celor cucuteniene. Deși este vorba de un domeniu în care este necesară multă prudență, nu se poate neglija faptul că, până la acest moment, tot mai multe dovezi au fost aduse (de savanți de renume, precum Gimbutas, Winn, și mai ales Haarmann) în favoarea existenței unui foarte timpuriu sistem de scriere liniară („scrierea danubiană”), cu semnificative manifestări în situri precum Lepenski Vir, Vinča, sau Tărtăria. Pe acea linie au fost deja alcătuite baze de date (Lazarovici, Merlini), de la care, în viitorul apropiat, se va putea ajunge la concluzii menite a modifica viziunea tradițională asupra istoriei scrierii, viziune conform căreia începuturile scrierii sunt de găsit în Mesopotamia și/sau în Egiptul sfârșitului de mileniu IV î.Hr. (acele presupuse începuturi fiind de fapt mai târzii cu peste două milenii față de primele semne interpretabile ca scriere liniară, precum cele de la Lepenski Vir).

Voi trece peste problemele de strictă cronologie și clasificare a fazelor și subfazelor cucuteniene (p. 15–17), conștient fiind că asemenea aspecte au constituit subiecte pentru aprinse discuții între specialiști, cu începere încă de la începutul secolului XX. În privința încadrării cronologice, în volum (p. 17) este adoptată opinia general acceptată conform căreia cultura Cucuteni a evoluat în intervalul 4600–3600/3500 î.Hr. (pe baza celor mai recente măsurători radiocarbon-CAL). Autorii abordează, foarte concis și relația dintre cultura Cucuteni și cultura Tripolie (un toponim ucrainean redat foarte divers în scris: Tripolje, Tripolye, Tripol’e, Trypillia), cele două culturi fiind, de regulă, considerate a fi componente ale unei singure civilizații, care este denumită, de regulă, prin formula de „Cucuteni-Tripolie” de către specialiștii români și prin cea de „Trypillia-Cucuteni” de către cei ucraineni. În aceeași parte a volumului sunt abordate și legăturile culturale cu cele mai importante culturi învecinate, precum Gumelnița, Petrești, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Sălcuța (care sunt și ele etichetate ca „civilizații”, la p. 17). De o atenție specială se bucură „relațiile cu sudul”, reflectate în obiecte precum colierele din scoici *Spondylus*, mărgelile din marmură, sau pandantivele *en violon* (p. 18). De

asemenea, sunt evidențiate semnele unor relații de schimb între comunitățile Cucuteni (A3, A4, B2) și cele care reprezentau Cernavoda I. Printre altele, sceptrele de piatră (imitate și în lut ars, pe plan local) sunt interpretate (la p. 19) ca simboluri de prestigiu, pe care autorii volumului le leagă de lumea sud-dunăreană, și mai ales de arealul Vinča, nu neapărat de elemente stepice nord-pontice (Usatovo, Suvorovo). O pagină specială este dedicată unei prezentări sintetice a „economiei comunităților cucuteniene” (p. 22). În lumina rezultatelor cercetărilor întreprinse de specialiști precum Cărciumaru, D. Monah, F. Monah, Pashkevich și Haimovici, sistemul de subsistență cucutenian apare ca bazat în principal pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor. În siturile cucuteniene a fost evidențiată prezența unor specii de grâu, orz, mei, mazăre, pomi fructiferi (prun, cireș) și chiar viță de vie. Dintre animalele domestice, mai numeroase s-au dovedit a fi fost bovinele, urmate de porcine și ovicaprine. Printre alte îndeletniciri și meșteșuguri cucuteniene, sunt remarcate prelucrarea pietrei, silixului și obsidianului, exploatarea sării, olăritul și prelucrarea metalelor (cupru și aur).

Așadar, se poate observa că, deși cea mai spectaculoasă parte a materialului din volum este cea cu imagini ale unor piese ceramice reprezentative pentru Cucuteni, autorii nu au neglijat alte aspecte de mare importanță ale civilizației în discuție, cum se vede, de fapt, și din întreaga parte a II-a, dedicată așezărilor, fortificațiilor și locuințelor cucuteniene. Textul celor trei autori este însoțit de un foarte bogat material ilustrativ (vezi p. 42–50), referitor la tipuri de fortificații, de locuințe și de vetre. O nuanță polemică apare în prezentarea generală a fortificațiilor cucuteniene (p. 31), autorii ținând să precizeze că asemenea lucrări nu reprezentau „simple șanțuri sau garduri de apărare contra animalelor, cum s-a susținut adesea”, ci „sisteme complete”, planificate în amănunt. În cazul locuințelor se face și o clasificare a lor, categoriile principale fiind reprezentate de locuințele adâncite în sol, cele de tip bordei (*pithouse*), respectiv cele de suprafață (unele cu platformă). Este de remarcat că multe dintre tehnicile de construcție cucuteniene (stâlpi de lemn, împletitură de nuiele, lutuire cu amestec de paie și/sau pleavă) corespund cu tehnici tradiționale din Moldova rurală a timpurilor recente. De fapt, o remarcabilă constantă (etnoarheologică) a părții din volum avută în vedere aici este punerea în paralel a unor reconstrucții de case cucuteniene și a unor locuințe tradiționale românești, precum unele dintre cele aflate în Muzeul Satului din București. Pe aceeași linie, foarte interesant este subcapitolul dedicat arheologiei experimentale (p. 52), în care sunt prezentate acțiunile de reconstrucție și/sau incendiere controlată întreprinse de specialiști precum László, Monah, Cotiugă și Korvin-Piotrovskij.

Partea a III-a, referitoare la „sanctuale și altare”, va putea fi valorificată în discuțiile (din ce în ce mai numeroase) privitoare la credințele religioase ale cucutenienilor, sau, mai precis, la ce se poate *deduce*, pe baza descoperirilor arheologice, în privința acelor credințe. (Bineînțeles, descrierea precisă a contextului descoperirilor are o importanță capitală în asemenea discuții.) Și în partea de

volum analizată aici, autorii nu pierd din vedere legăturile dintre Cucuteni și alte culturi. De exemplu, se menționează (p. 56) că primele construcții care pot fi definite ca sanctuare (precucuteniene) reflectă influențe ale culturii Vinča, cu trăsături precum cele vizibile în deja binecunoscutul sanctuar de la Pața (vezi reconstrucția din fig. 1, p. 56). Sunt, de asemenea, luate în considerație și aici legăturile cu „lumea anatolian-balcanică”. Iar dintre mărcile vieții spirituale cucuteniene, sunt remarcate elemente precum semnele de „numerologie sacră” (precum cele constatate de N. Ursulescu la Isaiia), ca și alte semne și simboluri destul de evident legate de practicile rituale care se vor fi desfășurat în sanctuarele cucuteniene (domestice, sau de uz comunitar). Materialul ilustrativ este abundent și în această parte a volumului, de remarcat fiind reconstrucțiile de sanctuare, bine reproduse, ca și foarte pregnantele imagini ale unor modele miniaturale de sanctuare (p. 66–67), în majoritate reconstituite pe baza celor mai recente procedee tehnice.

În partea a IV-a sunt puse în discuție diverse categorii de piese (vase, obiecte de podoabă, figurine, statuete) pe care arheologii, ca și amatorii de emoții estetice din zilele noastre, ar avea motive (după cum sugeram deja mai sus) să le considere obiecte de artă. Autorii volumului fac însă și o profesionistă „disecție” a frumosului, în sensul că găsesc argumente pentru a trage concluzii cu privire la *facerea* obiectelor supuse analizei. Ni se dezvăluie detalii cu privire la tehnici de prelucrare și finisare, detalii care sugerează fie că anumite procedee au fost experimentate și rafinate *in situ*, pe parcursul multor secole, fie că cel puțin unele asemenea procedee au fost aduse „gata” din alte spații culturale. Nu puteau lipsi din paginile volumului (vezi p. 70–72), referiri la cuptoarele de olărit, metodele de degresare a lutului, de modelare și de „ardere” a vaselor de lut. (Am folosit ghilimele, deoarece „ardere”, ca și „lut ars”, sună oarecum impropriu în română, în timp ce în engleză, cu privire la obținerea ceramicii, se face o distincție mai clară între *firing*, cu sensurile „ardere” sau „expunere la foc”, și *baking* „coacere” – de fapt și compusul italian *terracotta* înseamnă, literalmente, „pământ copt”, nu „ars”). În privința acelor metode, ca și a începuturilor reprezentate de primele semne de „mese rotative” (ca antecedente ale roții olarului de mai târziu), autorii volumului fac trimiteri la lucrări ale unor cunoscuți specialiști în domeniu, precum Ellis, Mantu / Lazarovici, Alaiba, și Marcheveci. De remarcat este că, și atunci când se referă la „sistemul rotativ primar”, autorii nu uită să menționeze că un asemenea sistem s-a dovedit a fi existat și în „preistoria Egiptului”. Bineînțeles, cei care sunt interesați de amănunte, se pot opri asupra celor privitoare la coloranți (hematit, oxizi feroși, carbonat de calciu etc.), pietre de lustruit, și chiar „truse de pictură” (precum cele descoperite de Alaiba și Pântea). Sunt prezentate și forme tipice (precum cele etichetate de arheologi ca „suporturi”, „fructiere”, sau „hore”), motive ornamentale (care sigur aveau și semnificații magico-religioase, precum spiralele, meandrele, sau ovele) și reprezentările plastice (antropomorfe și zoomorfe).

Același profesionalism al autorilor este dovedit și în partea a V-a, dedicată „principalelor situri ale civilizației Cucuteni”. Este vorba de o înșiruire de prezentări a 29 de situri, dintre care 26 sunt pe teritoriul României, iar 3 pe teritoriul Republicii Moldova, aranjamentul fiind alfabetic (de la Ariușd la Vorniceni). Fiecare sit beneficiază de o fișă, ale cărei puncte merită menționate aici: 1. nume – ceea ce implică de fapt o listă cu: denumirea sitului dublată de entopic (de exemplu, Hăbășești – *Holm*), localitatea, comuna, județul, țara – doar în cazul siturilor din Republica Moldova; 2. stratigrafia și cronologia (relativă și radiocarbon-CAL); 3. istoricul cercetării; 4. principalele descoperiri (locuințe, sanctuare, fortificații, morminte); 5. principalele artefacte; 6. locul de depozitare/expunere (plus numărul de inventar); 7. autorul; 5. bibliografia. Cu greu s-ar putea imagina o altă posibilitate de transmitere a unei asemenea multitudini de date, într-o formulare atât de concisă.

Partea a VI-a este reprezentată de catalogul propriu-zis, cu remarcabile calități grafice. La rândul lui, catalogul este divizat în două părți: o parte care conține un foarte funcțional aranjament de reproducere foto-color (de dimensiuni reduse), însoțite de legende, tot de tip fișă, privitoare la artefactele reproduse (în număr de 434); după care, în partea finală, aceleași obiecte apar în reproduceri mult mărite (unele singure pe o întreagă pagină), neînsoțite de text. Cu siguranță, dacă s-ar fi putut găsi o modalitate, măcar unele „completuri” de cult (precum cel de la Isaiia și cel de la Poduri) și unele „tezaure” (precum cel de la Cărbuna, cu nu mai puțin de 852 de piese, incluzând ceramică, obiecte de cupru, marmură, piatră, cochilii de scoici), ar fi meritat să fie însoțite de legende cu referiri precise la contextele în care au fost descoperite, precum și cu cele mai avizate păreri privitoare la funcțiile și semnificațiile originare.

Finalul volumului este reprezentat de bibliografie și de lista de abrevieri. Printre autorii ale căror lucrări apar în bibliografie sunt de remarcat personalități cu recunoaștere internațională, atât din străinătate, cât și din România și Republica Moldova (Dumitrescu, Ellis, Gimbutas, Hauptmann, László, Lazarovici, Mantu, Marcheveci, Marinescu-Bîlcu, Monah, Movša, Müller-Karpe, Nestor, Nițu, Passek, Petrescu-Dîmbovița, Rassamakin, Sandars, Sorochin, Ursulescu și alții).

Cu siguranță, la o analiză minuțioasă a volumului, cercetătorii de strictă specialitate ar putea găsi motive pentru a exprima critici și sugestii privitoare la anumite detalii, sau la anumite modalități de abordare. În ce mă privește, pe lângă unele sugestii făcute mai sus, voi mai adăuga unele cu referire la limba engleză a textului. Pot spune, în primul rând, că engleza folosită este coerentă și la obiect, având în vedere vastitatea și interdisciplinaritatea terminologiei care s-a cerut folosită. Totuși, având în vedere și posibilitatea unei ediții revizuite ulterioare, voi propune unele corecturi, începând chiar cu termenul de deschidere: „Cuvânt înainte” se zice *Foreword*, nu *Forward* (care ar fi interpretabil, eventual, ca un îndemn – „Înainte!”). Ar mai fi de observat, în privința terminologiei, că anumiți termeni apar în forme corecte în textul prezentării generale, dar nu și în legendele catalogului.

De exemplu, pentru pandantiv apare (corect) *pendant* în text, dar în catalog (27, 77, 78, 79, 142) apare *pendentive* (care, e impropriu, deoarece se referă la un element arhitectonic, nu și la o amuletă sau la un medalion); iar acceptabilul *trichromatic* din text ar trebui să apară tot așa în catalog, și nu *threechrome* (60). În sfârșit, aș mai observa că nu e corect *rython* (114), ci *rhyton*, că nu ar fi propriu să se zică *random discovery* (427), ci *chance discovery*, și că în cazul 203 nu se justifică *statue*, fiind vorba (chiar în legenda respectivă) de *statuettes*.

Aceste mici propuneri de revizuire sunt însă departe de a mă împiedica să trag o concluzie generală cu totul pozitivă. Volumul Lazarovici / Lazarovici / Țurcanu 2009 întrunește toate calitățile pentru a deveni o lucrare de referință în domeniu, totul depinzând, bineînțeles, de tiraj și de posibilitățile de distribuție, inclusiv într-o variantă electronică.

ADRIAN PORUCIUC

MATTHIAS THOMAS, *Studien zu Chronologie und Totenritual der Otomani-Füzesabony-Kultur*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2008, 498 pagini, 113 figuri, 121 planșe, (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 86).

Dr. phil. Matthias Thomas, cercetător la Institutul de pre- și protoistorie din cadrul Universității Saarland din Saarbrücken, se înscrie în seria de specialiști germani preocupați de preistoria sud-estului Europei Centrale. Dovada o constituie lucrarea de față, care reprezintă o versiune îmbunătățită a tezei sale de doctorat susținută în anul 2005.

Cartea are o structură complexă, analiza dezvoltându-se în jurul a șase mari capitole: *I. Einleitung und Forschungsstand* (Introducere și stadiul cercetării) (p. 15–19), *II. Ziel der Arbeit und Methodik* (Scopul cercetării și metodologie) (p. 19–25), *III. Vorstellung der Gräberfelder* (Prezentarea cimitirelor) (p. 25–258), *IV. Chronologie und Kulturelle Identität* (Cronologie și Identitate culturală) (p. 259–351), *V. Zusammenfassung* (Rezumat) (353–355), *VI. Anhang* (Anexe) (357–498). La sfârșit, lucrarea prezintă 121 de planșe.

În introducere (p. 15–19), Matthias Thomas prezintă propria sa accepțiune asupra complexului cultural Otomani-Füzesabony, care în opinia sa reprezintă un fenomen marcant al bronzului mijlociu din nord-estul Bazinului Carpatic. Cercetătorul circumscrie acestui complex culturile Otomani (denumită astfel în literatura de specialitate din România și Slovacia), Gyulavarsánd și Füzesabony (p. 18). Scopul principal al lucrării propuse de cercetătorul german este stabilirea unei cronologii interne a culturii Otomani-Füzesabony, ceea ce va realiza pe baza unei tipologii a ceramicii provenite din 10 cimitire atribuite culturii Füzesabony din nordul Ungariei și din Slovacia, precum și delimitarea unor aspecte de natură socială.

Cea mai mare parte a lucrării lui Matthias Thomas este dedicată discutării celor 10 cimitire (p. 25–258) a căror selecție a fost operată în funcție de cantitatea de informații disponibile în literatura de specialitate cu referire la fiecare necropolă în parte. Prezentarea cimitirelor nu respectă o ordine alfabetică, nici cronologică, ci ține mai degrabă cont de criterii precum modul de publicare. Astfel, primele analizate sunt cele cinci cimitire complet publicate din nordul Ungariei și Slovacia aparținând culturii Füzesabony: cele două cimitire de la Gelej (p. 25–120), și anume Gelej-Kanálisflur (p. 26–86) și Gelej-Beltelekflur (p. 87–117), necropolele de la Pusztaszikszó (p. 121–154), Streda nad Bodrogom (p. 155–192) și Hernádkak (p. 193–228). Recipientele

ceramice descoperite în interiorul mormintelor nederanjate din aceste necropole vor constitui baza tipologiei ceramice propusă de cercetătorul german, folosită ulterior la delimitarea fazelor interne ale culturii. Urmează analiza altor cinci necropole, care, deși nu au fost complet publicate, prezintă materiale care ajută la o mai bună conturare și delimitare a fazelor cronologice. Acestea sunt cimitirele de la Megyasyó (229–231), Tiszafüred-Majoroshalom (p. 232–240), Tiszapalkonya-Erömű (241–245), Nižná Myžľa (p. 246–250) și Füzesabony-Kettőshalom (p. 251–257). Analiza necropolelor vizează următoarele aspecte: istoricul cercetării, evaluarea critică a surselor (constituite exclusiv din informațiile publicate), gradul de deranjare a mormintelor, distribuția mormintelor pe categorii de sex și de vârstă, modul de amenajare a monumentelor funerare (adâncimea, forma, dimensiunile și volumul gropii funerare, precum și suprafața ocupată de schelet în raport cu dimensiunea totală a gropii), obiceiurile de înmormântare (ritul funerar, modul de depunere a defunctului, poziția brațelor și a picioarelor, orientarea privirii), tipologia pieselor care compun inventarul funerar (împărțite în piese de costum, unelte, arme și vase ceramice), cronologia internă (fazele necropolei, stratigrafia orizontală și verticală), obiceiurile de depunere (clasele de obiecte care constituie inventarul funerar, modul în care aceste clase de piese se combină în interiorul mormintelor, formând mai multe seturi de „echipamente” funerare) și investigațiile de natură socială (sublinierea unor eventuale diferențe între modul de înmormântare al femeilor în comparație cu bărbații, al copiilor în comparație cu adulții, prezența mormintelor simbolice, evidențierea unor schimbări în maniera de tratare a defuncților pe parcursul evoluției necropolei). În funcție de informațiile disponibile în literatura de specialitate, unul sau mai multe dintre aceste aspecte urmărite de Matthias Thomas pot să lipsească din analiza unei necropole. Astfel, în timp ce pentru cele cinci necropole complet publicate aceste aspecte sunt analizate în totalitate, unul dintre obiectivele autorului fiind determinarea unor „norme” general valabile în ceea ce privește obiceiurile funerare atestate în cadrul culturii Füzesabony, pentru celelalte necropole parțial publicate nu pot fi întreprinse analize ce țin de statutul social al indivizilor, obiceiuri de înmormântare, cronologie internă și obiceiuri de depunere. Trebuie precizat faptul că pentru

niciuna dintre necropolele aflate în discuție (cu excepția cimitirului de la Nižná Myžľa, din care din păcate au fost publicate numai câteva morminte) nu au fost întreprinse analize antropologice, împărțirea pe categorii de vârstă fiind realizată de către Matthias Thomas în funcție de dimensiunile scheletelor, iar delimitarea sexului defuncțiilor în funcție de inventarul funerar prezent în mormânt corelat cu poziția de depunere în cazul înhumărilor în poziție chircită, cei depuși pe partea dreaptă fiind asociați bărbaților, în timp ce scheletele chircite pe partea stângă au fost atribuite femeilor (p. 29).

Scheletul tipologiei recipientelor ceramice întocmite de către Matthias Thomas este format de analiza ceramicii provenite din mormintele nederanjate din cadrul cimitirului de la Gelej-Kanálsflur, prin a cărei inseriere autorul stabilește cele două faze de evoluție ale necropolei, care vor constitui un punct de reper pentru determinarea fazelor celorlalte necropole analizate, aflându-se prin urmare la baza cronologiei interne a culturii Otomani-Füzesabony propusă de cercetătorul german. În vederea întocmirii tipologiei ceramicii au fost determinate, pe baza ilustrațiilor, diametrul gurii vasului, înălțimea totală, precum și raportul dintre gâtul vasului și înălțimea sa totală. Criteriul decisiv care a stat la baza definirii principalelor forme a fost considerat raportul dintre diametrul gurii și înălțimea totală a recipientului ceramic, fiind astfel delimitate numai trei forme principale: ulcioare, căni și castroane (p. 49). Această simplificare a formelor ceramice poate să pară ciudată, cunoscută fiind diversitatea morfologică a ceramicii specifice acestei culturi. De asemenea, trebuie menționat că această diviziune nu ține cont de dimensiunile vasului ceramic. Cele trei forme principale sunt împărțite la rândul lor într-o serie de tipuri și variante, fiind întâlnite și situații în care o variantă este reprezentată de numai trei, două sau chiar un singur exemplar (p. 52, 169, 209). Procedeu de inseriere a tipurilor ceramice principale este repetat și pentru celelalte necropole publicate integral, fiind astfel stabilite principalele faze de evoluție ale cimitirelor respective, care sunt ulterior raportate la cele două faze ale necropolei de la Gelej-Kanálsflur.

Cea de-a doua parte a lucrării este dedicată problemelor de cronologie și identitate culturală (p. 259–351), fiind structurată la rândul ei în trei mari subcapitole: delimitarea cronologiei interne a culturii Füzesabony (p. 259–260), o analiză a motivelor decorative întâlnite în necropolele acestei culturi (p. 261–283) și încadrarea în mediul cultural al bronzului timpuriu și mijlociu din nord-estul Bazinului Carpatic (p. 284–351). Utilizând sistemul cronologic stabilit anterior pentru necropolele complet publicate, Matthias Thomas delimitează cinci mari etape în evoluția culturii Otomani-Füzesabony (p. 250–260). Urmează analiza motivelor decorative, fiind avute în vedere doar ornamentele întâlnite pe recipientele provenind din cele 10 necropole discutate anterior, evoluția decorurilor fiind apoi raportată la cele cinci etape din cronologia internă a culturii. Analiza ornamentației este efectuată numai în cazul castroanelor și ulcioarelor, cămile fiind în general nedecorate, fiind astfel determinate, pe baza formei geometrice, 12 clase de

motive decorative. Acestea sunt la rândul lor împărțite în stiluri, dintre care zece ar fi caracteristice ulcioarelor (p. 263–274) și patru castroanelor (p. 274–281), fiind urmărită evoluția stilurilor pentru fiecare din cele cinci etape ale culturii. De asemenea cercetătorul pornește și o discuție cu privire la existența unei ceramici funerare caracterizate printr-o ornamentație aparte, însă nu sunt efectuate comparații cu motivele decorative care apar pe ceramica din așezări (p. 282). În cel din urmă subcapitol al acestei părți sunt discutate pe rând culturile Košťany (p. 284–286), Nyírség-Zatin-Nir-Sanislău (p. 286–289), Hatvan (p. 289–291), Otomani-Ottomány-Gyulavarsánd (p. 292–294) și descoperirile funerare atribuite acestora, prezentate în ordinea alfabetică a localității moderne în care se află monumentele funerare (p. 294–333). Trebuie precizat că în unele cazuri cercetătorul a inclus și descoperiri care prin natura lor și a contextului în care se aflau, se încadrează mai degrabă în categoria numită *Sonderbestattungen*, reprezentând un fenomen aparte care trebuie tratat separat (cum este cazul descoperirilor de la Săcueni, Sălacea și Tiream, pentru a da numai câteva exemple). O evaluare a celor prezentate până la acest punct îi permite autorului să traseze unele linii directoare ale evoluției culturii Otomani-Füzesabony (p. 333–347), opinia sa fiind într-o mai mică sau mai mare măsură divergentă cu ceea ce s-a scris până acum în literatura de specialitate. Astfel, după Matthias Thomas, complexul Otomani-Füzesabony ar deriva dintr-o sinteză complexă a culturilor Košťany și Nyírség-Nir-Sanislău (faza timpurie) de la începutul epocii bronzului și grupurile culturale înrudite din estul Ungariei denumite în literatura maghiară Ottomány, cu o influență în ceea ce privește motivele decorative din cadrul culturilor Otomani și Gyulavarsánd. Începutul propriu-zis al culturii Otomani-Füzesabony ar fi marcat de o schimbare în motivele decorative (ca urmare a influenței numite mai sus) și a ritului de înmormântare, de la incinerare la înhumare, ceea ce reprezintă o influență din mediul cultural Košťany. Pe parcursul evoluției culturii, se poate constata însă revenirea treptată la ritul incinerării, care spre sfârșitul său va deveni predominant, așa cum se poate vedea din analiza necropolei de la Streda nad Bodrogom. Evoluția culturii Füzesabony este împărțită în cinci etape, care din perspectiva cronologiei central-europene ocupă intervalul cuprins între etapele Reinecke A2 și Reinecke B1, cu o eventuală prelungire până în Reinecke B2, în date absolute cultura Füzesabony fiind plasată de către cercetătorul german între anii 1900 și 1450 a.Chr. (p. 341–348).

În final, în cadrul anexelor se poate regăsi un catalog al motivelor decorative (p. 357–377), un catalog al mormintelor aparținând celor 10 necropole tratate în lucrare (p. 378–479), o listă a bibliografiei consultate (p. 481–497) și lista ilustrațiilor (p. 498).

Rezultatul unui efort consistent, cartea propusă de Matthias Thomas cuprinde o serie de analize complexe efectuate asupra descoperirilor funerare, analize ce nu au mai fost întreprinse până acum în literatura de specialitate. Situația este însă îngreunată de faptul că autorul se bazează exclusiv pe materialul publicat, a cărui natură împiedică uneori unele analize de detaliu. De

asemenea, întocmirea unei tipologii ceramice pe baza unor ilustrații din publicații mai vechi poate inevitabil să conducă la unele erori. Cu toate acestea, demersul cercetătorului german constituie un pas în plus pentru

cunoașterea realităților complexe ce caracterizează bronzul timpuriu și mijlociu din Bazinul Carpatic.

ALEXANDRA GĂVAN

ADRIAN GOLDSWORTHY, *Totul despre armata romană*, traducere de LIANA STAN, Enciclopedia RAO, București, 2008, 224 p. + 245 ilustrații (107 color)

Adrian Keith Goldsworthy este un istoric englez, preocupat în principal de istorie romană. Acesta a studiat istoria antică și modernă la Colegiul Sf. Ioan din Oxford, terminând un doctorat în filosofie la Universitatea din Oxford în anul 1994, studiul având drept subiect istoria militară din antichitate. Printre lucrările sale nominalizăm următoarele: *The Roman Army at War. 100 B.C.-A.D. 200*, Clarendon Press, Oxford, 1996; *Roman Warfare*, Cassell, Londra, 2000; *Cannae*, Cassell, 2002; *The Complete Roman Army*, Thames&Hudson, Londra, 2003 (apărută în România cu titlul subliniat în prezentarea de față, *Totul despre armata romană*).

Lucrarea pe care o vom prezenta mai departe, *Totul despre armata romană (The Complete Roman Army)* reliefează majoritatea aspectelor privind armata romană, de la primele informații din timpul Republicii, până la transformările suferite în antichitatea târzie. Astfel, cartea este împărțită în cinci capitole consistente, conținând o scurtă introducere în istoria romană, o cronologie a războaielor purtate de armata republicană și cea imperială și o hartă cu expansiunea Imperiului Roman (p. 6–15). Într-o scurtă *Introducere*, autorul reliefează câteva noțiuni despre istoria romană, din perioada regalității până la sfârșitul Imperiului Roman Occidental (p. 6–7), dar și câteva idei despre evoluția armatei romane, de la miliția republicană la armata antichității târzii (p. 7–8). Totodată, Adrian Goldsworthy evidențiază sursele utilizate pentru studiul de față (p. 8–17), dar constată precaritatea și subiectivitatea izvoarelor respective (p. 17).

Primul capitol, intitulat *Armata republicană* (p. 20–43; această diviziune a lucrării conține subcapitolele: *Originile armatei romane; Legiunea „polybiană”;* *Marina romană de război și Miliția romană: triumfuri și declin*) reflectă câteva observații pertinente privind formarea armatei de cetățeni a Republicii romane și drumul acesteia spre armata profesionistă din timpul Imperiului. Câteva observații prezente în capitolul de față reflectă originile armatei romane, de la hopliții și falanga de factură greacă (p. 24–25), până la miliția cetățenilor descrisă de Polybius în secolul al II-lea a. Chr. (p. 26–33). Descrierea succintă a acestei perioade referitoare la armata romană include tactici de luptă, împărțirea pe unități și reliefa echipamentului legionarilor și auxiliarilor romani. Totodată, Adrian Goldsworthy subliniază câteva aspecte (utilizând, din abundență, descrieri și imagini) privind flota militară din timpul Republicii (p. 34–42).

A doua diviziune a lucrării de față, denumită *Armata profesionistă* (p. 46–73; subcapitolele aferente: *Armata romană după Marius; Armata principatului; Ofițerii din ordinul senatorial în perioada principatului; Ofițerii din ordinul ecvestru în perioada principatului; Alți ofițeri: centurioni și gradele inferioare*), reflectă observații, descrieri, prezentarea surselor epigrafice, iconografice și reconstituiri ale armatei romane din timpul celor trei secole ale Principatului (I–III p. Chr.). În cadrul acestui capitol, autorul reliefează transformările suferite de armata romană la sfârșitul Republicii și formarea unităților profesionale de la începutul Principatului (p. 46–49). Goldsworthy realizează descrieri detaliate ale unităților militare romane regulate (legiunile) sau auxiliare (cohortele și alele), dar prezintă și o listă cu legiunile Principatului (denumire, momentul formării acestora, data demobilizării și note adiacente), reconstituiri de bătălii și multiple imagini anexate textului (p. 50–59). De asemenea, lucrarea relevă câteva idei despre ofițerii romani, cariera acestora, originea senatorială sau ecvestră și alte observații privind ierarhia militară romană, alături de exemple iconografice (basoreliefuri) și epigrafice (p. 60–73).

Capitolul al treilea, *Viața unui soldat roman* (p. 76–161, alături de subdiviziunile: *Înrolarea în armata romană; Viața cotidiană; Recompensele; Viața extramilitară; Religia; După demobilizare; Echipamentul; Îndatoriri pe timp de pace și Frontierele*), cel mai consistent din întregul studiu, conturează, prin intermediul unui întreg ansamblu de surse epigrafice, numismatice, literare, iconografice, aspectele private ale vieții soldaților romani. În cadrul acestei diviziuni a studiului, autorul prezintă câteva noțiuni despre formele de înrolare în armata romană (voluntară – *voluntarii*, mobilizare – *lecti* și înlocuitorii – *vicarii*), despre sursele credibile sau mai puțin credibile privind condițiile de recrutare, despre sistemul de recrutare și originea etnică a militarilor, dar și despre formele de instrucție (p. 76–81). Totodată, Adrian Goldsworthy conturează câteva observații (alături de exemple și multe imagini) privind viața cotidiană a soldatului roman, inclusiv din punct de vedere al instrucției, al vieții sociale, religioase și construcțiile militare (fortărețe, forturi, cazărmi) în care rezidau aceștia (p. 82–93). Într-un subcapitol distinct, lucrarea subliniază, alături de detalii consistente (surse epigrafice și papirologice), câteva aspecte privind recompensele bănești (solda și donative), decorațiile și alte avantaje

materiale primite de soldații romani (p. 94–101). De asemenea, autorul se mai preocupă de viața extra-militară (căsătorii, statut social, metode de recreere), rolul religiei în cadrul structurii armatei romane (p. 102–113), viața soldaților după mobilizare (prezentarea celor trei forme de lăsare la vatră: *missio causaria*, *missio ignominiosa* și *honestia missio*), echipamentul purtat de legionari și auxiliari (cu multiple imagini și exemple de armuri, scuturi, arme, îmbrăcăminte etc., p. 118–141) și detalii și fotografii cu tipurile de frontiere și caracteristicile acestora din Imperiul Roman (p. 152–161).

Al patrulea capitol (*Armata la război*) reconstituie, printr-o serie de surse iconografice, imaginea armatei romane în timpul războaielor purtate cu diverse triburi sau populații în perioada Principatului (conține subcapitolele următoare: *În campanie*; *Bătălii*; *Asedii*). Adrian Goldsworthy reflectă câteva aspecte despre tipuri de războaie purtate de armata romană (contra-atacuri, război de uzură, invazii etc.), tactica de luptă aleasă, exemple de bătălii purtate de-a lungul timpului, alături de multiple imagini, basorelieful și reconstituiri de conflicte și asedii din timpul Imperiului Timpuriu (p. 162–197).

În cele din urmă, capitolul al cincilea tratează câteva aspecte și, în mod special, metamorfozele armatei romane din antichitatea târzie (*Armata în Antichitatea târzie*, p. 200–214, cu subdiviziunile: *Schimbări în armata romană și Soldații și războaiele*).

Lucrarea de față mai cuprinde un glosar de termeni militari (p. 215–216), o bibliografie destul de bogată (p. 217–218), mulțumiri (p. 219) și un indice indispensabil unui studiu de o asemenea anvergură (p. 220–224).

Cu excepția prezentării succinte ale acestui studiu destul de consistent și documentat, ne permitem să subliniem atât câteva observații pozitive, cât și câteva inadvertențe și lacune prezente în textul istoricului englez. În primul rând vom sublinia aspectele pozitive ale lucrării, după cum urmează. Adrian Goldsworthy utilizează, constant, de-a lungul lucrării multiple imagini, desene, tabele, hărți, reconstituiri de bătălii, dar și obiecte descoperite în cadrul săpăturilor arheologice, diplome militare, dar și surse iconografice (statui, busturi, colonne etc.), epigrafice, numismatice sau papirologice.

De asemenea, istoricul prezintă o listă a surselor fotografiilor prezente în text (p. 219), însă, ca un aspect negativ, nu le utilizează chiar în cadrul lucrării. Studiul realizează o descriere detaliată a formației de luptă romană, dar și echipamentul de război și viața cotidiană a soldatului roman, bazându-se pe izvoarele aferente textului. Totodată, autorul prezintă imagini cu grupuri care reconstituie vestimentația, armele, forma și stilul de luptă al armatei romane (exemplu: Ermine Street Guard, p. 68–69), acest fapt fiind important atât pentru popularizarea istoriei armatei romane, dar și pentru cunoașterea amănunțită a unităților militare romane din toate punctele de vedere. Adrian Goldsworthy subliniază, cu obiectivitate, pericolul analogiei ierarhiei armatei romane cu structurile

militare moderne sau contemporane (p. 69), istoricul recunoscând, totodată, lacunele surselor epigrafice, literare sau papirologice în cadrul observațiilor privind plata, forma sau cuantumul soldelor militarilor romani în vremea Principatului (p. 95). În același timp, lucrarea cuprinde amănunte și imagini de fortărețe în care rezidau trupele romane (p. 82–90), dar și exemple din surse papirologice despre datoria soldatului de rând în timpul serviciului pe timp de pace (de exemplu, lista de la p. 91).

Chiar dacă studiul lui Goldsworthy se dovedește cuprinzător și documentat, nu lipsesc câteva nereguli sau inadvertențe, inerente unei lucrări care se preocupă de un subiect atât de vast. Astfel, în descrierea unui basorelieful de la începutul secolului al II-lea a.Chr., autorul descrie o defilare a gărzii pretoriene (p. 44–45 și p. 59), observație inexactă, garda pretoriană fiind înființată în timpul lui Augustus, la sfârșitul secolului I a.Chr. Basorelieful respectiv fie trebuia datat în secolul al II-lea p.Chr., fie erau reprezentați legionari în uniformă de paradă.

Într-o altă situație (p. 51), Adrian Goldsworthy numește legiunile I și II Adiatrix (denumire prin care sunt cunoscute în izvoarele literare și epigrafice) cu titlul de „Adiatrix” (denumire care apare și în textul original, deci nu putem învinui traducătorul pentru această greșală); în cadrul aceleiași pagini, editorul (sau traducătorul) realizează o eroare în cadrul numerotării legiunilor III/IV Flavia Felix, III/IV Macedonica și III/IV Scythica (prezentate drept III Flavia Felix, III Macedonica și III Scythica; cunoaștem acest fapt deoarece în ediția originală, din 2003, autorul utilizează corect numerotarea legiunilor respective). La aceeași pagină cunoaștem lista cu legiunile existente în timpul Principatului, dar Adrian Goldsworthy nu prezintă și provinciile unde erau cantonate acestea, aspect fiind corectat, relativ, prin semne convenționale prezente în harta de la paginile 14–15.

Totodată, istoricul nu utilizează, în cadrul textului, notele specifice privind sursele literare, epigrafice sau papirologice pe care le exemplifică (p. 76–81). Lucrarea cuprinde, într-adevăr, o bibliografie prezentă la sfârșitul acesteia, însă Adrian Goldsworthy nu intervine în text cu note bibliografice sau explicative. În aceeași notă negativă, lucrarea menționează jocurile de cavalerie auxiliară (p. 140), dar nu amintește decât pe Arrianus (lipsind nota adiacentă care să conțină fragmentul exact preluat din opera acestuia), nu și pe Frontinus cu lucrarea *Strategemata* (în care sunt oferite exemple ale modului de atac al cavaleriei) sau inscripțiile din timpul lui Hadrianus.

Într-o altă ordine de idei, autorul tinde să repete deseori unele aspecte sau idei, iar în exemplificarea fortificațiilor frontaliere romane, Goldsworthy amintește, în detaliu, doar de Zidul lui Hadrian (p. 152–161), dar vag despre celelalte modele defensive din Africa, Orient sau nordul și estul Europei. De asemenea, autorul denumește greșit pe Shapur/Sapor I, regele sasanid (numindu-l Sharpur, p. 200), Publius Septimius Geta este notat eronat cu dublu „t”, în timp ce împăratul Valerianus a

fost capturat în anul 260 a.Chr. de Sapor I, dar nu a fost executat (p. 200), ci a murit în captivitate.

În general, lucrarea lui Adrian Goldsworthy cuprinde informații concrete despre armata romană, deși deseori cu tentă de popularizare, însă se dovedește utilă pentru

istoricii novici, dar și pentru persoanele interesate de istoria, unitățile și bătăliile armatei romane din timpul Republicii și/sau Principatului.

IONUȚ ACRUDOAE

SERGIU MATVEEV, *Procese etno-culturale din spațiul carpato-nistean în secolele II–XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele.

Numeroasele controverse legate de istoria etnică a unui popor continuă să reprezinte rezultatul interesului sporit față de perioadele îndepărtate, studiarea cărora necesită eforturi interdisciplinare, implicarea tuturor categoriilor de izvoare posibile, mai ales atunci când sursele scrise practic lipsesc. Nici problema proceselor etnogenetice din spațiul carpato-calciano-pontic, îndeosebi din perioada Evului Mediu timpuriu, nu face excepție în acest sens. Formarea romanicilor de est, evoluția lor de la romanizare și până la afirmarea statală, a trezit dispute istoriografice serioase fără lipsa, cu părere de rău, a unor interese politice de anvergură, care au afectat evoluția problemei de-a lungul secolului XX și până în prezent.

La răscrucea secolelor, în care schimbul de generații de cercetători impune o reevaluare critică a demersurilor științifice, monografia semnată de doctorul în istorie Sergiu Matveev împrăștează critica istoriografică, provocând reconceptualizări ale vechilor abordări. Pe lângă sinteza istoriografică pe care o realizează cu succes, autorul vine cu o viziune modernă asupra aspectelor teoretice și metodologice ale proceselor etno-culturale, deslușind o rețea complexă interdisciplinară: arheologie, etnografie (etnologie), lingvistică etc. Astfel de intenții i-au sugerat, de asemenea, o structură consecventă a lucrării.

*Studiul introductiv* al lucrării cuprinde două părți de bază, prima înserând argumentarea studierii temei, generalizări privind specificul istoriografiei sovietice și alte elemente ale introducerii în problematică (p. 11–27). Cea de-a doua parte atrage atenția printr-o trecere în revistă a problemelor de teorie și metodologie a cercetărilor proceselor etno-culturale din trecut (p. 27–36).

Pentru a-și argumenta demersul, domnul dr. Sergiu Matveev afirmă, pe bună dreptate, că „încetarea” istoriografiei sovietice nu trebuie înțeleasă și ca o lipsă a influenței acesteia asupra interpretărilor de azi (p. 14) și aceasta cu atât mai mult intensifică necesitatea unei analize corespunzătoare. Accentul istoriografiei sovietice pe problemele etnogenetice a fost unul destul de evident, mai ales în perioada postbelică, când istoriografia sovietică urma să „legitimeze” granițele grupurilor etnice și politica națională a URSS-ului în general. Într-o anumită măsură, aceasta prezenta un imperativ al timpului, pe care l-au utilizat și alte state, mai cu seamă tinerele țări independente.

Autorul lucrării atrage atenția asupra faptului că istoriografia sovietică a proceselor etno-culturale a continuat, în linii majore, tradițiile școlii țariste. Acestea din urmă, alături de majoritatea școlilor arheologice și etnologice de atunci, promovau etichetările etnice apriorice ale monumentelor arheologice, urmărind aidoma metodologiei Montelius-Kossina, legătura genetică dintre popoarele istoric recunoscute și populația care a lăsat anumite tipuri de vestigii. În anii '30 problematica etnică temporar dispărea din intențiile istoricilor, iar apoi, însoțită de critica teoriei marr-iste, aceasta revine, la un nou nivel, la ordinea de zi a cercetării.

Aspectul unilateral al unor astfel de interpretări a servit drept premisă pentru tratarea etnică tendențioasă a monumentelor din spațiul carpato-nistean și, în special a celor datate cu mileniul I a.Chr. Acest fenomen a generat diferențierea a două teorii, una migraționistă și alta autohtonistă, încă din secolul al XIX-lea care se manifestau într-un cadru naționalist romantic de inspirație herderiană. O asemenea abordare tendențioasă nu a fost caracteristică doar istoriografiei sovietice. Ultima tindea, astfel, să demonstreze „vechimea” și rolul „civilizator” al slavilor în spațiul dintre Carpați și Nistru, iar situațiile „critice” din punctul de vedere al argumentelor factologice erau „explicate” simplu: prin hiatus-uri demografice și, desigur, migrații (p. 12). Caracterul tendențios emanat de istoriografia sovietică în privința proceselor etnice din nord-vestul Mării Negre, urmărirea utilizarea „explicațiilor științifice” în manipularea conștiinței colective (p. 11), alimentând miturile despre deosebirile „esențiale” dintre „poporul moldovenesc” și români, despre rolul „primordial” al slavilor în formarea „moldovenilor” ca „poporație” deosebită. În acest sens, argumentarea ideilor preconceptuate necesita o „selectare” a argumentelor „comode” obiectivelor politice, fapt care impunea obligativitatea „conformării” materialului schemelor elaborate la Moscova (p. 11, 14).

Cu siguranță, nu trebuie să exagerăm caracterul tendențios al istoriografiei sovietice în general. Începând chiar cu anii '40 ai secolului al XX-lea, au răsunat sistematic critici la adresa unei conceptualizări unilaterale a corelațiilor dintre culturile arheologice (de asemenea, culturi etnografice) și etnosuri, dar, cu regret, acestea nu au stimulat schimbarea de abordări la nivelul republicilor, ne mai vorbind de RSS Moldovenească. Cu toate acestea, interesul științific, făcând abstracție de la cel politic, al



cercetării proceselor etno-culturale în aceste teritorii a impulsionat formularea unor importante concluzii vizavi de factorii evoluției culturale, de raporturile dintre modurile de viață sedentar și nomad etc. (p. 13).

Destul de amănunțit este prezentată istoriografia problemei, care relevă caracterul istoriografiei sovietice moldovenești, în fruntea căreia s-au aflat Ya. Grosul și N. Mochov. Una din „axiomele” acesteia a fost desconsiderarea unei istoriografii științifice până la 1917. Același lucru era valabil și pentru perioada interbelică în Basarabia, istoriografia românească fiind tratată ca una „burgheză”, tendențioasă, în care criticii sovietici neapărat „depistau” o abundență de falsuri (p. 14, 18, 20). Autorul demonstrează că nu poate fi vorba de o penurie a cercetării „științifice” a problemei nici până la 1917, nici în România interbelică și atrage atenția asupra meritelor școlii de la Kharkov conduse de M. Grušovskij, unii savanți ruși admitând la începutul secolului al XX-lea românitatea moldovenilor (p. 14–16).

Pentru o analiză istoriografică realizată de către N. Mochov și Ya. Grosul, cercetătorul S. Matveev aduce niște caracteristici relevante. Acea analiză pune accent pe studierea „erorilor” și „falsurilor” istoriografiei „burgheze” (p. 18). Este importantă constatarea faptului că istoricii sovietici moldoveni selectau intenționat doar acele relatări ale cronicarilor medievali care nu se refereau la unitatea între moldoveni și români (p. 18–19). Totodată, deși condamna caracterul „burghez” și „imperialist” al istoriografiei ruse prerevoluționare, cercetătorii sovietici apreciau interesul preponderent al acesteia spre accentuarea rolului slavilor, iar în spațiul Pruto-Nistorean aceștia urmau, conform obiectivelor moscovite, să influențeze profund „formarea poporului moldovenesc”. În general, schița istoriografică realizată de cei doi cercetători de la Chișinău, așa cum ne convinge autorul lucrării analizate, reflecta caracterul unilateral și tendențios al istoriografiei sovietice vizavi de problemele istoriei etnice a romanilor de est.

Sunt importante aprecierile date metodelor de cercetare a „formării poporului moldovenesc”. Autorului lucrării i se pare oarecum stranie divizarea studierii proceselor etno-culturale din perioada secolelor II–XIV între două domenii: arheologia și istoria medievală (p. 21). Într-adevăr, în condițiile în care ne confruntăm cu o perioadă în care documentele scrise sunt extrem de puține și insuficiente pentru astfel de studii, o astfel de „diviziune a muncii” pare lipsită de logică. Cu toate acestea, sunt apreciate eforturile arheologilor E. Rikman, G.B. Fedorov ș.a. atât prin activitatea acestora de teren, cât și prin concluziile lor referitoare la interpretarea etno-culturală a monumentelor arheologice (p. 21).

O importanță deosebită dr. S. Matveev o acordă sintezelor de „istorie a Moldovei” scrise la comanda Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, în mai multe ediții, realizate mai întâi în limba rusă, fiind traduse apoi în limba română (p. 22). În fond, pe tot parcursul existenței istoriografiei sovietice, se tindea spre

argumentarea axiomatică a caracterului băștinaș al slavilor pe teritoriul dintre Carpați și Nistru, teritoriu tratat drept unul „polietnic” (p. 23), fapt evocat și de apologetii „defunctei” istoriografii sovietice din zilele noastre. O altă caracteristică accentuată a acesteia a fost stabilirea unei perioade mai recente pentru „formarea poporului moldovenesc”, anume către sec. XII–XIV în spațiul carpato-nistorean (p. 25). Se poate presupune că o astfel de datare avea și un scop instrumental: îndepărtarea „poporului moldovenesc” de procesul romanizării, ceea ce implica o separare „argumentată” a moldovenilor de ceilalți romani și „demonstrarea” vechimii slavilor pe acest teritoriu înainte de „migrația” moldovenilor.

Domnul S. Matveev argumentează importanța scrierii unei astfel de lucrări prin faptul că în ultimii 20 de ani de existență a URSS-ului nu s-a realizat nici un studiu istoriografic al acestei probleme. Astfel, lucrarea având scopul de a examina interpretarea problemelor etno-culturale din cadrul teritorial și cronologic propus în istoriografia sovietică prin elucidarea confruntărilor de opinii în analiza surselor arheologice, narative, etnografice etc. (p. 25). Obiectivele propuse la realizarea scopului lucrării sunt bine definite.

O analiză a terminologiei etnologice caracteristică istoriografiei sovietice vine să sublinieze importanța teoretică a lucrării (p. 27–36). Un rol aparte este evidențiat de autor pentru triada *trib – poporație – națiune* care reflecta în etnografia sovietică forma socială a *etnos-ului*. Caracterul aproape discret al etnos-ului și mulțimea parametrilor prin care era definit apropie conceptualizarea acestuia de o abordare primordialistă. Geneza acesteia din urmă este legată de reacția școlii germane față de „cosmopolitismul” napoleonian (p. 28), iar evoluția sa a fost favorizată de lupta tinerelor națiuni și naționalisme europene din secolul al XIX-lea pentru construirea propriei identități istorico-culturale. Într-adevăr, înțelegerea primordială a naturii legăturilor etnice se generalizează anume în secolul „revoluțiilor” naționale, stimulată anterior de „emanarea spiritului național” (J. Herder) ca să transforme apoi tematica etnică într-un element important al discursului politic.

O scurtă analiză a concepției despre *etnos*, de la S. Širokogorov la Yu. Bromley, îi permite autorului să evidențieze caracterul controversat al „criteriilor etnice” care urmau să definească etnosul, precum și esența paradigmatică a acestor definiții care, însă, n-au reușit să pună punct polemicilor nici în etnografia sovietică. Mai mult decât atât, abordările etnosului din știința sovietică au determinat o asemănare între metodologia lui G. Kossina și principiile de interpretare a materialului arheologic dominante în URSS.

În primul capitol, intitulat *Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, s-a reușit o sinteză a cercetării monumentelor de cultură materială din spațiul pruto-nistorean care n-a evitat o tendențiozitate dictată de scopurile politice ale vremii (p. 37–79). Domnul S.

Matveev propune delimitarea acestor cercetări în două perioade: prima între anii '40-'60 ai secolului al XX-lea, iar cea de-a doua, cu participarea activă a „cadrelor naționale”, între anii '60 – sfârșitul anilor '80. Din start, cercetătorul menționează că scopul acestor cercetări era „să demonstreze prezența în acest spațiu a unor componente etnice eterogene” (p. 37), fapt pe care l-a argumentat destul de convingător.

Cititorului i se propune o analiză minuțioasă a tendințelor urmărite de arheologii sovietici în interpretarea monumentelor datate cu secolele II–XIV. Pentru prima perioadă (secolele II–IV) discuțiile se concentrează în mod evident în jurul atribuirilor etnice a culturii Sântana de Mureș – Černjachov (pp. 38–45). Autorul încearcă să explice legătura dintre situația politică imediat postbelică și intenția clar determinată de a impune elementul slav în detrimentul celui germanic cu esențial pentru acest ansamblu arheologic. În nenumărate rânduri arheologii sovietici au fost nevoiți să recunoască caracterul polietic al acestei culturi, uneori chiar și rolul nesemnificativ pe care l-ar fi jucat slavii în cadrul acesteia ori în general, după părerea autorului, prezența acestora din urmă nu depășea nivelul declarațiilor, „fiind lipsită de un suport științific” (p. 40).

Complexitatea culturii Sântana de Mureș – Černjachov nu a permis conturarea unei teorii dominante în privința componentelor sale etnice. Astfel, în istoriografia sovietică se pot evidenția cel puțin trei abordări principale, după cum ne propune autorul: 1) *superautohtonistă slavă*; 2) *cu predominarea componentei germanice*; 3) *teoria polietică*. Cea mai plauzibilă rămânea a fi considerată ultima, deși se insista mereu asupra elementului slav cu unele excepții. Într-o manieră delicată și echidistantă textul reflectă o apreciere înaltă față de cercetătorii E. Rikman, G. Fedorov, M. Ščukin, B. Magomedov ș.a., care prin cercetările și studiile lor au asigurat un pluralism de opinii perpetuat în limitele posibilităților timpului de atunci.

Impasul în cercetarea formării și decăderii marelui ansamblu cultural-arheologic este explicat printr-o abordare standardizată și prezența unor idei preconceptuate influențate sau nu de interesele politice ale cercetătorilor (pp. 44–45).

În ce privește istoriografia istoriei etnice din secolele V–IX, perioadă foarte importantă sub acest aspect pentru spațiul carpato-nistean, cercetătorul S. Matveev evidențiază intensificarea manipulărilor politice în lucrările de specialitate (pp. 45–59). Insistarea asupra „vacuum”-ului de populație care ar fi caracterizat secolele V–VII în urma „impactului hunic”, slaba cercetare a monumentelor secolului V, oferea oportunități prielnice pentru a „demonstra” venirea slavilor pe un teritoriu părăsit. Mai mult ca atât aceștia din urmă ar fi adus cu sine „stabilitate și liniște”, idee care, după cum o arată și autorul, contrazice chiar relatările surselor narative ale epocii (p. 46). Ideea crucială consta în negarea prezenței unei populații romanice la est de Carpați, astfel justificându-se rolul

primordial al slavilor în procesele etno-culturale care au urmat acestei perioade.

Se demonstrează cu lux de amănunte interesul prioritar față de monumentele calificate drept „slave” sau chiar „vechi rusești”, calificări etnice apriorice și departe de a fi însoțite de anumite argumente serioase. Prezența altor componente etnice în acestui spațiu erau ignorate și chiar negate din start. Cu toate acestea, un fapt apreciat în lucrare, au existat și devieri de la „directivele” oficiale. Este vorba de concepția prezenței elementului romanic autohton asupra căreia insista arheologul I. Hâncu, fapt pentru care a fost condamnat de către autorități și marginalizat pentru idei „naționaliste”. Se merită aici de adăugat faptul că diferența respectivă în atribuiri etnice nu însemna însă și o diferență a metodei. Atât într-un caz, cât și în celălalt legătura între un ansamblu cultural omogen și o entitate etnică se realiza aproape mecanic.

Deși se recunoaște aportul enorm al arheologilor sovietici, mai cu seamă al celor autohtoni, în cercetarea monumentelor perioadei secolelor V–IX, autorul monografiei indică asupra aceluiași impas al interpretărilor etnice, deseori lipsite de logică, explicându-l prin caracterul tendențios al istoriografiei timpului.

Punctul culminant pare să fie prefigurată de cercetarea secolelor X–XIV, în care panslavismul sovietic s-a manifestat evident în tratarea proceselor etnogenetice din spațiul de la est de Carpați. Anume această perioadă era considerată definitivă în formarea poporului moldovenesc diferit de cel român ori în cazul celui dintâi componenta est-slavă ar fi fost una determinantă. Astfel, se căutau pe cale arheologică „dovezile” unei migrații a volohilor în spațiul est-carpatic nu mai devreme de secolul al XII-lea pentru a-i plasa pe slavi în ipostaza „autohtonilor”. Aceștia realizând simbioza cu volohii „alogeni” au și constituit baza formării „poporației” moldovenești, mai ales că spațiul pruto-nistean era încadrat neargumentat în cadrul unei formațiuni politico-teritoriale vechi rusești.

Pentru acest segment cronologic, interpretările etno-culturale ale monumentelor de cultură materială cunosc și ele, pe lângă ipoteza „slavă” și polietică oficială, tendința de a demonstra prezența unui element autohton romanic la est de Carpați mai devreme de secolul al XII-lea. Oricum, printr-o prezență masivă a așa numitei „culturi vechi rusești”, cât și prin aspecte cu denumiri destul de bizare, se încerca „slavizarea” procesului de formare a moldovenilor. Pe bună dreptate, autorul lucrării replică istoriografiei sovietice un atașament evident față de principiul metodologic kossinian „o oală – un popor” (p. 63). Merită să recunoaștem că uneori acest atașament arăta mai mult cu o formă vulgară și primitivă decât cu una echivalentă acestei metodologii. Totuși, modalitățile de interpretare etnică a culturii materiale în aceeași istoriografie puteau varia în dependență de anumite situații arheologice. Astfel, atunci când „continuitatea” etnică „slavă” era contrazisă de o discontinuitate culturală, se recurgea ușor la ideea că schimbarea culturii materiale nu presupune neapărat și modificarea etnicului (67).

În câteva rânduri este prezentată contribuția de reamintire a „savantului” N. Mochov, care într-un mod exagerat a „reușit” să formeze la Chișinău o abordare anti-romanică și panslavistă mai accentuată decât la Moscova (p. 72, 74–75). Dr. S. Matveev demonstrează că și o parte din izvoarele scrise au fost prezentate publicului într-un mod distorsionat, mai ales în ceea ce privește justificarea „etnonimului” de *moldoveni* (p. 77).

În al doilea capitol, cercetătorul dezvoltă un subiect destul de incitant chiar prin titlul său: *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată*. Aici este prezentată contribuția adusă de cercetările etnofolclorice, lingvistice și paleoantropologice la cunoașterea procesului de etnogeneză.

Într-o manieră convingătoare și bine sistematizată autorul demonstrează că etnografia și folcloristica nu au evitat influența politicului, fiind folosite ca instrumente în justificarea concepției formarea a două popoare est-romanice distincte: românii și moldovenii. Deși asemănările pe plan etnografic și folcloric între acestea sunt evidente, lucru pe care nu-l puteau scăpa din vedere specialiștii de la Chișinău și nu doar, oricum se căutau insistent influențele slave de est în patrimoniul etnografic și folcloric al moldovenilor. Cu argumente controversate în acest sens vor veni cercetătorii chișinăueni sub conducerea lui V. Zelenciuk, atribuindu-se un rol „progresist” relațiilor culturale între moldovenii ruși și ucraineni. Desigur că asemănările evidente cu „ceilalți” romanici de est (românii) erau trecute sub tăcere.

Dr. S. Matveev analizează în detalii și încercările zădărnice ale apologetilor „moldovenismului” de a demonstra diferențele dintre limba română și cea „moldovenească”, deseori reduse la stabilirea raportului de termeni slavi în fondul lexical al acestora. Intențiile de a „forma” o limbă distinctă prin introducerea cuvintelor rusești și amestecul nefiresc al acestora în graiul moldovenesc al limbii române nu a putut reuși grație caracterului artificial al acestora. Ori, până la urmă, aspectul complet ne-slav și caracterul identic cu limba română a fost mereu punctul vulnerabil al intențiilor „științei” oficiale.

În ceea ce privește studiile paleoantropologice, autorul consideră că acestea înclină mai mult spre a demonstra prezența nesemnificativă a slavilor în mediul culturii Sântana de Mureș – Černjachov, deși, în general aceste izvoare nu par nici azi relevante. Acest din urmă fapt se datorează caracterului sporadic și selectiv al studiilor paleoantropologice efectuate, mai ales că a doua jumătate a mileniului I este practic nestudiată sub acest aspect (p. 111).

Ultimul capitol, *Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II–XIV*, conține analiza unor aspecte complexe ale cercetării, dintre care se reliefează problema romanizării și răspândirii creștinismului în spațiul de răsărit de Carpați (p. 112–118). Câteva argumente exprimă caracterul nefondat al tezilor oficiale din istoriografia sovietică care țineau să „demonstreze” niște

fapte preconcepționate, de fapt: lipsa procesului de romanizare în teritoriile extraprovinciale și negarea creștinării populației spațiului respectiv într-un mod stihiiic în secolele II–IV. Conform acestor teze, creștinismul moldovenilor s-ar fi datorat exclusiv Rusiei kievene. Un rol important în înțelegerea procesului romanizării îi este atribuit cercetătorului E. Rikman care avea o opinie separată în acest sens (pp. 114–116).

O altă problemă propusă atenției cititorului este cea despre originea și sensul numelui de *vlah*. Amintind despre utilizarea acestui nume în surse, autorul accentuează tendința creării unei teorii despre relațiile dintre slavi și volohi, care, deși fiind recunoscută de unii eminenți arheologi sovietici drept una confuză și lipsită de fond, a continuat să fie perpetuată în studiile de la Chișinău.

La sfârșitul capitolului respectiv, autorul explică transformarea problemei evoluției romanilor de est din una științifică în una politică. Se demonstrează prin argumente solide faptul că istoriografia sovietică a fost pe tot parcursul existenței sale tributară regimului. Nu tributară ideologiei marxiste, ci unei ideologii imperiale, în care orice discurs etnico-istoric trebuie „prelucrat” în interesul etniei dominante. Astfel, problema evoluției romanilor de răsărit a fost în permanență monitorizată de ideologia regimului, fapt care, spre marele regret, a stagnat apariția unui discurs cu adevărat științific în această problemă, iar efectele unei astfel de politici continuă să se resimtă în mediul academic din R. Moldova.

În *Înceiere* dr. S. Matveev propune o periodizare a studierii proceselor etno-culturale din secolele II–XIV între Carpați și Nistru (p. 139–141), urmată de concluzii generale referitoare la obiectivele urmărite de istoriografia sovietică. Astfel, aceasta din urmă a rămas profund politicizată, cercetările arheologice, etno-folclorice, lingvistice etc. fiind utilizate ca instrumente de argumentare, deși lipsită de fond, a unor idei preconcepționate.

Monografia este însoțită de un rezumat în limba engleză (p. 145–175), o listă de abrevieri și o bibliografie relevantă. Anexele (p. 216–224) prezintă câteva date încadrate în tabele, importantă fiind redarea succintă, sub aceeași formă, a tezilor exprimate în cadrul sesiunilor științifice ale Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești” fondat în anul 1970 pe lângă Secția de Științe sociale a Academiei de Științe a RSSM.

Nu ne rămâne decât să conchidem că monografia colegului dr. Sergiu Matveev reprezintă o valoare deosebită în istoriografia actuală. În baza unui exemplu concret relevat de istoriografia sovietică, domnia sa reușește o analiză detaliată a instrumentalizării politice a domeniului istoric, în special a arheologiei. Acest fapt subliniază necesitatea „revizuirii” istoriografice a unui șir de probleme legate de interpretarea etno-culturală a manifestărilor arheologice, care reflectă atât preistoria, cât și istoria veche a teritoriului carpato-nistean.

ANDREI COROBCEAN

MARINA KOUMANOUDI, CHRYSSEA MALTEZOU (ED.), *Dopo le due cadute di Constantinopoli (1204, 1453): Eredi ideologici di Bisanzio. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Venezia, 4-5 dicembre 2006*, Convegno-12, Venezia, 2008, 335 p.

Lucrarea a cărei apariție ne propunem să o semnalăm în această scurtă notă bibliografică se intitulează *Dopo le due cadute di Constantinopoli (1204, 1453): Eredi ideologici di Bisanzio* și reunește în paginile sale o serie de comunicări ținute cu prilejul Conferinței Internaționale de Studii, organizate de Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, în colaborare cu Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția, între 4-5 Decembrie 2006. Această conferință (a 12-a la număr) se înscrie într-o serie de manifestări științifice începute încă din anul 2000 sub patronajul Institutului Elen, ce au drept scop dezbaterile unor aspecte variate legate de istoria și contactele culturale comune ale Serrenissimei Republici cu spațiul grecesc. De altfel este bine cunoscut faptul că de-a lungul Evului Mediu, interesele de dominație ale Veneției în bazinul Mării Mediterane au adus-o adesea în contact direct cu valorile și tradiția culturală elenă.

De această dată nucleul dezbaterilor s-a axat pe orașul Constantinopol și pe moștenirea culturală uriașă pe care a lăsat-o Europei și lumii întregi, Imperiul Bizantin. Încă de la fondarea sa de către coloniștii megarieni în 667 î.Hr., Bizanțul, prin așezarea sa geografică, a constituit o punte de legătură a civilizațiilor. De-a lungul istoriei sale zbuciumate orașul cezarilor a devenit un fel de *pium desiderium*, atât pentru rolul său strategic excepțional, cât mai ales pentru bogata semnificație ideologică pe care o conferea statutul său de capitală a Imperiului roman de Răsărit.

Excelenta sinteză privind istoria orașului de pe Bosfor în epoca otomană a lui Philip Mansel se intitula de altfel extrem de sugestiv: „Constantinople – City of the World’s Desire 1453–1924”<sup>1</sup>. Într-adevăr, nimic nu poate descrie mai bine destinul zbuciumat al acestui oraș decât această obsesie pe care a stârnit-o, în cursa pentru stăpânirea sa. Asediat de multe ori de-a lungul existenței sale – de arabi, avari, slavi, cruciați – Constantinopolul a fost efectiv cucerit doar de două ori. O dată de către cavalerii latini în 1204 și a doua oară, definitiv, de turci în 1453. De altfel, aceste două date, așa cum apar și în titlul acestei lucrări, reprezintă cele două puncte cheie în jurul cărora se focalizează dezbaterile. Chiar dacă mulți consideră data de 29 Mai 1453 drept „un moment de cotitură” ce a marcat ireversibil, odată cu dispariția ultimului bastion al Imperiului roman de Răsărit, trecerea de la Evul Mediu la Epoca Modernă<sup>2</sup>, lucrurile nu stau chiar

așa, pentru că moștenirea bizantină a continuat să se perpetueze, dând naștere acelei sintagme de *Byzance apres Byzance*, ce a marcat evoluția spirituală și culturală a Europei. Erijându-se în apărătoare a ortodoxismului dar și a spiritualității grecești de influență bizantină, statele din Estul Europei (între care și Principatele române), au continuat să păstreze „moștenirea” romanității răsăritene. Mai mult decât atât, un stat puternic precum Rusia – ce devine practic o „A treia Romă” – a transformat această moștenire într-o direcție de politică externă ce a vizat în anumite momente chiar redobândirea Constantinopolului.

În cadrul lucrării de față sunt tratate anumite aspecte particulare ale influenței bizantine după momentul 1453. Sunt abordate astfel, chestiuni de transmitere a influențelor juridice – C. Pitsakis (p. 17–39), de literatură și istoriografie – P. Gounaridis (p. 41–50), Kiril Topalov, Veska Topalova (p. 127–136), E. Ayensa (p. 137–146), D. Sakel (p. 147–171), A. Džurova (p. 273–291) sau de difuziune a curentelor de gândire, precum este cazul Neo-aristotelismului padovan – Joița (p. 245–252). Un alt aspect extrem de dezbătut îl reprezintă modelul imperial bizantin și transmiterea sa către statele „succesoare” – D.I. Mureșan (p. 57–126), S. Brezeanu (p. 173–183), M. Nystazopoulou-Pélékidou (p. 185–199), A. Carile (p. 233–243), S.P. Karpov (p. 253–257), S. Ronchey (p. 259–272) în vreme ce alte articole sunt destinate unor figuri marcante sau unor aspecte particulare ale istoriei bizantine și post-bizantine – D.G. Apostolopoulos (p. 51–56), G. Vespignani (p. 201–214), A.M. Orselli (p. 215–232). În fine, ultimul articol tratează aspecte ale culturii materiale, mai precis destinul unor obiecte de tezaur bizantine ce au luat drumul apusului în urma Cruciadei din 1204 – C. Ranoutsaki (p. 293–302).

Lucrarea este însoțită de un material ilustrativ de bună calitate și destul de generos ce vine în completarea temelor discutate în articole.

Consider apariția acestei lucrări ca fiind extrem de oportună în peisajul istoriografiei actuale. Sublinierea elementelor de continuitate și inovație pe care s-au grefat statele ce au preluat și au transmis mai departe cultura și civilizația bizantină, este un pas înainte în cunoașterea etapelor de tranziție de la lumea medievală spre modernitate.

Pentru spațiul nord-dunărean și Principatele române tocmai continuarea acestei „moșteniri” a jucat rolul de liant, conducând la formarea și cristalizarea unei conștiințe comune.

SEVER-PETRU BOȚAN

<sup>1</sup> Philip Mansel, *Constantinople – City of the World’s Desire 1453-1924*, Penguin Books, 1995.

IOAN MARIAN ȚIPLIC, *Fortificații medievale timpurii din Transilvania (sec. X–XII)*. Iași, Edit. Institutului European, 2007, 168 p. + il.

Deși a apărut de câțiva ani, datoram această recenzie sigurului autor care a îndrăznit, în anii din urmă, să abordeze tematica cetăților timpurii. Cum o reluare îmbunătățită a volumului din anul 2005<sup>1</sup> este necesară, discuția cu noua literatură de specialitate se arată a fi obligatorie. Autorul se denuște pe sine, credem noi, în termeni foarte corecți, „pseudo-discipol” al subsemnatului (p. 11). A cita ori prelua mult pare a fi justificarea cea mai potrivită pentru o asemenea asumare de calitate.

Autorul socotește că se ocupă de un „tărâm de descoperit” (p. 10). Limita cronologică superioară pe care ne-a fost propusă (1257) (p. 11) este pe cât de insolită, pe atât de irelevantă. Actul de pace prin care Bela al IV-lea împărțea puterea cu fiul său major Ștefan, nu pare extras din nicio realitate care să se plieze pe cea a fortificațiilor. Mai târziu s-a și văzut de altfel, că nici din punct de vedere istoric, nu poate fi reținut pentru vreun fenomen care să justifice operativizarea sa în context istoriografic. Să-l disculpăm însă pe autor, prin afirmații din alt loc, în care recunoaște deschis că a propus doar o soluție pur convențională (p. 30). Iar ca deruta să fie magistrală, același carte mai folosește și un prag de la 1270. Cum o fi, dar nu avem a mai lucra pe viitor cu asemenea împărțeli. Sunt prea personale și neargumentate.

„Pseudo-introducerea” volumului are intenții mult prea generoase de analiză a naționalismului în arheologie. Reia câteva lucruri deja afirmate, implică alte opinii, de esențială țintă istorică și sfârșește cu câteva trimiteri tot către cetăți și problematici care vor fi reluate și în alte locuri ale volumului.

Partea „premiselor politico-militare” începe cu o asumare de titlu („considerații privind cronologia Evului Mediu românesc”) și continuă imediat cu o negare de fond („nu dorim să deschidem o discuție asupra întregii problematice a cronologiilor utilizate...”) (p. 29). Mai departe, pare a ni se propune în continuare un Ev Mediu numai „al nostru” și nu racordat celui european. Urmând aceeași cale, am putea extinde soluția și către Preistorie ori Antichitate? Se reiau și aici problemele de cronologie, care, într-o concepție redacțională mai adunată, se cuveneau așezate în altă parte, nu la premise genetice de fenomene. De la cronologii care nu au a se raporta la vreun conținut rămas nedefinit, al Evului Mediu, nu putem aștepta nimic demn de luat în seamă. Nu beneficiem decât de compartimentări care nu au criterii comune. Se ajunge la conceptul „perioadei păgâne” – ca și când ea nu ar fi fost o prelungire din Antichitate, și la „perioada voievodatului”, ca și când ea s-ar fi oprit tocmai acolo

unde ar fi dorit autorul să-și isprăvească paginile (p. 36). Dacă perioadele nu se coagulează, un logician ar spune că nu sunt de aplicat. Trebuie să reținem „insolitul” acestei definiții: „Evul Mediu este o materie cu aptitudini speciale” (p. 29). O critică a istoriografiei comuniste, la modul general, este aici nelalocul ei. Oricum, deja avem convingerea că autorul are un deficit serios de concentrare, dezarticulându-și discursul în segmente scurte care nu au curgere.

Perspectiva arheologică a Transilvaniei în secolele VIII–XI urmează. Pentru autor, în contradicție cu mulți alții, în special lingviști, acesta ar fi „perioada procesului de etnogeneză” (p. 39). Nici noi nu-i împărțăm punctul de vedere. Beneficiul arheologic în colorarea vremurilor este redus la caricatură prin echivalarea unora dintre grupurile culturale cu etnii, în paralel cu păstrarea altora total depășite de cercetare. Este suficient în a arăta că un „grup” ori o „cultură” Ciugud din secolele XI–XII sunt demult trimise la coșul istoriografiei. Nici înțelesurile de Dridu ori Bjelo-Brdo nu sunt, nici ele, prea limpezi și relevante. Tot ceea ce urmează, este după opinia noastră, complet irelevant ca premise pentru tema majoră stabilită de către titlul volumului.

Nu ne vom opri nici la producția care ajunge să sintetizeze, în manieră personală, istoria Transilvaniei de la 953 (cu semn de întrebare), până la 1270 (depășind propriul prag stabilit la început de carte). Autorul este adânc tributar altora care au scris consistent și mai convingător. Izvoarele directe sunt arareori atinse. Este antrepriza metodologică utilizată de către compilatori, nu de către istorici de calitate.

De la p. 79 ajungem la fortificații. Dacă termenul de „castelare” i se pare o „fortare” (p. 79, n. 258), trebuie să o scriem că în lipsa vreunei argumentări, este o simplă afirmație gratuită. Discutând despre numere, autorul preferă să se citeze cu propria sa cifră (169), care este foarte riscantă. Celelalte numărători sunt inserate întâmplător, fără cronologie de apariție și cu valoare aproximativ egală, chiar dacă provin de la un mare fabulist, gen Ștefan Pascu, ori un ilustru necunoscut pe numele de Erwin Bader (p. 82). Pe mai departe, listarea bibliografiei este de-a dreptul neserioasă. Nu vom comenta valoarea afirmațiilor inserate și neglijența lor (ex.: p. 85, n. 292, unde două titluri de lucrări sunt eronate; p. 86, nu există vreun autor cu numele de A. Cosma etc., între autori germani figurează autori maghiari). Ca o coincidență, observațiile formulate la adresa ingerințelor la subiectul cetăților teutone, scrise de către Tudor Sălăgean (p. 93–94), apar și în lucrarea noastră din 2005 (vezi *Castelarea carpatică*, p. 435), numai că acolo cititorul se poate întâlni cu sursa adevărată a ideilor, nu doar cu critica lor. Alte paragrafe au parfumul lui „dăjà vu”. Aportul „sibian” la castelologie

<sup>1</sup> *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca, 2005.

este destul de ridicol dacă se susține prin notele publicate în caricaturala „Materiale și cercetări arheologice” ori „Atlasul” lui Hermann Fabini (p. 94). Ca să justifice implicarea proprie, posteroară unei performanțe pe care o laudă și care, în mod normal, ne-ar fi flatat într-atât încât să tăcem definitiv la adresa sa și a producțiilor sale tematice, se face remarca după care cercetarea arheologică și documentară nu este satisfăcătoare și subiectul poate fi continuat. Adevărat, doar că, așa precum vom observa, aportul arheologic nou este aproape nul, iar partea documentară scrisă este deja aproape complet rezolvată. Singurele căi adevărate care au mai rămas de parcurs sunt trecute sub tăcere: revizia datelor din teren (arheofotografie, relevee noi) și comparatismul sănătos cu alte teritorii.

Analizele de cercetare arheologică a cetăților am întreprins-o noi înșine. Deci tema ar fi, din nou, o reluare în care nuanțele de acum sunt adesea incorecte. Nici unul dintre citații „capi de serie” ai cercetării din Cluj și Sibiu nu se poate lăuda cu vreo „școală” constituită. Iar citarea Danielei Marcu-Istrate, doar pentru mulțimea sa de șantiere particulare, nu are nici o valorizare așteptată. Nu-ți pui în șir mărgelile de dragul oglinzii. Nu s-a scris nici că este bine, nici că ar fi rău ce face distinsa doamnă. Noi știm însă și o putem dovedi pe texte, că persoana respectivă nu este deloc pregătită la castelologie, ca atare reprezintă un serios pas înapoi și o sursă de poluare științifică a domeniului. La fel de ciudată este amplasarea contribuției lui Petre Iambor. Judecățile sale ar fi trebuit să fie de-a dreptul disecate, pentru că el oferise cu adevărat *singura* carte care acoperea cronologic segmentul avut în vedere și de către Țiplic. Cine citește aliniatele care-i sunt aici dedicate rămâne tot atât de informat, ca și când nu s-a scris nimic despre carte și va trebui să recurgă la propria sa lectură și judecată, pe care, în stilul promovat în România, va trebui să și-o disimuleze bine.

Clamând „discursul la rece”, autorul „încălzește” doar observațiile noastre privitoare la arheologia cetății Hunedoara, în care, ca din întâmplare, a fost și el implicat. Doar că pentru a ne contrazice ar trebui să fi știut că un arheolog medievist ar fi trebuit să fi avut acolo o responsabilitate permanentă și că informațiile pe care le așteptam să se fi lăsat văzute în ultimii cinci-șase ani.

Temeinicele observări ale aceluiași înaintaș la care se fac mereu raportări par a fi degradate de maliția sa (p. 99). Ea, maliția, este aproape de cinism, și este o culoare de stil, ce nu are de-a face cu esența și adevărul conținutului. Iar exemplele sibiene care sunt oferite pentru a arăta, chipurile, că acolo s-a făcut corecția provincială înspre o școală de arheologie medievală de excepție, sunt încă foarte departe de a fi fost demonstrative.

La același capitol de arheologie castelologică, se ajunge a se scrie de-a valma despre fortificații de hotar, necropole, atribuirii etnice, aranjamente politico-administrative și, din nou, fortificații de graniță, turnuri locuință. Să o scriem: cam mare oala arheologiei speciale a autorului.

Ca la orice antrepriză clasică, a fost nevoie, și aici, de reluarea terminologiei. A câta oară? Să vedem însă cum motivată. Nicicum. Pentru că a scris despre ea Rusu și Țeicu, trebuia să avem și implantul Țiplic. Istoricul

urmăririi terminologiei se amestecă cu discuția unor termeni. Total superfluu se relevă a fi discuția despre „încastelare” și „castelare”. Chiar inovatorul și tranferatorul lor în limba română lămurise lucrurile. Nu cred că era nevoi ca Țiplic să mai explice odată, pe-nțeleșul tuturor. Nici lingvist nu trebuie să fi pentru a-ți da seama dacă denumirea „perioada castrală” este bine sonorizată ori dacă poate fi echivalată sensurilor castelării. Iar concluzia că avem un „castru” și o „cetate” nu sună nicidecum insolit, tot de la înaintași ruși citire (M. Rusu și A. A. Rusu), cu toate că nu deține nici o referință critică. Autorul a preluat-o simplu și chiar a dublat-o, din bogata sa lectură. Deși o dorește cu dinadinsul, amestecul frontierei cu fortificația nu are loc în spațiul terminologiei și, până un la grad serios, nici în alte compartimente.

Asocierea dintre deținători și obiective este un alt capitol de glosat. Fortificațiile de graniță sunt puse a se întâlni cu „mici curți senioriale”, în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Sunt tot exemplele noastre, de la Sânnicolau de Beiuș și Ilidia, acum răsucite (p. 107). Cele două obiective aparțin tocmai unor centre de putere remarcabile, nici pe departe vreunei inițiative mici. Deci, unde ar fi progresul așteptat de la aceste pagini?

Ca și când nu ar fi citit *nimic* despre felul în care prisăcile au apărut pe hărțile noastre, și ce tip de capcane presupune perseverența, urmându-l mai ales pe Tudor Sălăgean, Marian Țiplic nu face nici un pustiul de bine în limpezirea lucrurilor. Nici măcar nu s-a observat că apărătorii lor nu se numeau „iobagiones castri”. Să o mai repetăm aici: termenii de „prisăci” apar în documente până în zorii Epocii Moderne, ca desemnând instalații de protecție a vetrelor de sate. Iar a reconstitui pe baza unei toponimii maghiare o complicată realitate politică pre-maghiară, să o scriem, tot malițios, este destul de dubios.

Conținutul propriu-zis al volumului este introdus provocator: „probleme controversate”. Mai departe nu există decât ceva concluzii, astfel încât se străvede că fals-numitele controversate sunt însăși substanța majoră a comunicatului tipografic. Este o altă alternativă la un text de-al nostru (*Castelarea carpatică*, p. 80–94). Se relevă că, în loc de vreo dispută, ar fi o „încercare de micro-istorie a fortificațiilor de pmînt (sic!)” (p. 115). Modelul polon de fortificații timpurii este absolut de respins pentru zona noastră. Nimic de la noi nu este comparabil cu fazele timpurii de acolo.

Primul exemplu: prima excepție de la sortarea propusă. Alba Iulia nu a fost, cel puțin nu s-a demonstrat, vreo fortificație de pământ. Suntem de acord că Albeștii a fost antedatată. Breaza nu se pot discuta la acest capitol, pur și simplu pentru că fortificațiile de piatră au fost contemporane cu cele de pământ. Cuzdrioara ar trebui să mai aibă în vedere și că numele i-ar putea proveni nu de la „cazarii” posesori de cetăți, ci de la un toponim mai vechi ori onomasticon („Cetatea lui Kozar”). Dacă localizarea „Lempesch”-ului am făcut-o în dreptul Agnitei și nu al Dealului Frumos, acesta s-a datorat numai bibliografiei avută la-ndemână. Speculația de corecție cronologică are tot atât de mare și de mică valoare ca și o alta, atât timp cât impresia nu este argument pentru nimeni. Deci contribuția reală, de transmis, încăpea într-o frază.

Lăpușeștii fraților Ferenczi este tot atât de inutil de reluat, pe cât de inutilă a fost clasarea cronologică de-o larghețe ridicolă. Oraștie este folosită mereu ca un mare câștig de cronologie timpurie de cetate. Atât timp cât autorii cercetării nu vor fi în măsură să producă dovada că pe o rază de câte sute de kilometri mai existau fortificații similare, cu datare în secolul X, avem toate temeiurile să ne îndoim că acolo ar fi fost un unicat și că nu putea fi vorba despre o interpretare eronată a datelor culese din pământ. Numai dacă am spune: Alba Iulia și Oraștie funcționau ca cetăți în secolul al X-lea, am observa cu-adevărat ce furtună de receptare s-ar stârni. Datarea cetății de la Teliu în secolele XI–XII este o simplă afirmație, fără nici o dovadă. La marile cetăți de la Cluj-Mănăștur, Dăbâca, Hunedoara, Moigrad, Moldovenești, Morești, Șirioara nu s-a adăos nimic. Sunt doar schițe de fișe cu faze și sub-faze care, pentru cine cunoaște cu-adevărat arhitectura de fortificare, puteau funcționa concomitent, pe trasee de cortine diferite ori construite în succesiune lină, cu acceptarea unor „inovații” aduse prin alți meșteri.

„Concluziile” sunt de o superficialitate total condamnată. Autorul a preluat, pur și simplu, alineate din alte părți ale volumului și le-a colat aici. Comparați doar p. 67, cu p. 144, p. 110, cu p. 145, p. 114, cu p. 145 și vom trage concluzia că totul este un copy-paste agresiv la bunul-simț și la sensibilitatea de recepție a oricărui cititor. Probabil îl loc de „concluzii” se pregătise de fapt o caricatură de „rezumat”, care nu s-a mai fabricat din graba de a înzestra Moldova cu o carte de castelologie ardeleană.

Notele sunt „particularizate” prin aceea că sunt numerotate de la un capăt la celălalt al cărții (dintr-o clară inabilitate de folosire a programului de computer), redau complet doar numele maghiare, au grafii majuscule ori pagini lipsă. Indicele s-a produs total aiurea, prin simpla comandă din programul office, în așa manieră că un Madgearu, trebuie căutat la litera A, pentru că s-a indexat la „Al.”! Nu este o excepție: Iambor trebuie căutat la P., Pinter, la Z.! Ca o supremă ironie, unul dintre cei mai citați și preluați autori (A. A. Rusu) nu apare deloc în același indice. Ei bine, iată dovadă, că până și computerele sibiene (ori poate doar ale Editurii Institutului European din Iași?) au fenomene de respingere când ar fi vorba despre relevarea mult-citării sale. Dar, vanitatea noastră ne spune că același nume trebuia așezat pe undeva aparte, ca să nu producă contradicții flagrante cu ceilalți autori. O simplă lunecare de tastă și, frumosul preparat a dispărut, spre plânsul creatorului.

Semnificația termenilor indexați a fost arătată numai în dreptul persoanelor. Ilustrația finală este de o calitate inferioară și, în bună măsură lipsită de vreo orientare normală. Acolo apar sigle misterioase (harta 3–7), uneori săgeți ori grafică de orientare aeriană către nord (fig. 16a). Este notabilă și trimiterea de la p. 103, către „harta ???”

Propria noastră concluzie? Regretăm, nu avem ce face cu această carte!

ADRIAN ANDREI RUSU

BOGDAN PETRU NICULICĂ, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea Arheologică Română*, Editura Universității Suceava, Suceava, 2009, 206 p. (inclusiv 24 p. de anexe nenumerotate) + o hartă atașată.

În timp ce pentru Principatele danubiene, devenite apoi Vechiul Regat al României, pentru Transilvania (aflată sub stăpânire austro-ungară), ca și pentru Basarabia (încorporată Rusiei țariste) s-au întreprins studii destul de ample și bine documentate, pentru realizarea unor sinteze referitoare la istoria arheologiei din acele provincii, Bucovina rămăsese oarecum într-un con de umbră, din acest punct de vedere. Tânărul muzeograf sucevean dr. Bogdan Petru Niculică, cunoscut deja ca un bun specialist în cercetarea epocii bronzului, mergând pe drumul deschis cu circa patru decenii în urmă de dr. Mircea Ignat, și-a concentrat, în ultimul timp, eforturile, în vederea aprofundării cercetărilor referitoare la istoricul arheologiei din Bucovina. Probabil că interesul i-a fost suscitât de informațiile numeroase, dar disparate, despre descoperirile făcute în Bucovina, în perioada în care această provincie s-a aflat sub stăpânire habsburgică – informații pe care le-a valorificat parțial în

teza sa de doctorat (despre Bronzul timpuriu și mijlociu în Podișul Sucevei).

Continuând cercetările în această direcție, autorul a editat recent un volum dedicat în mod special istoricului Societății Arheologice Române din Bucovina, dar care îi dă ocazia, de fapt, să treacă în revistă întreaga activitate arheologică din această provincie la sfârșitul secolului al XIX-lea. Volumul este prefațat de unul din foștii profesori ai autorului, dr. D. Boghian, care subliniază faptul că Societatea Arheologică Română și mentorul ei, Dionisie Olinescu, au reprezentat „lumini călăuzitoare” pentru mișcarea arheologică din Bucovina. La rândul său, în *Introducere*, autorul mărturisește că acest prim volum doar deschide o serie mai lungă de contribuții la istoria arheologiei bucovinene.

Capitolul I (p. 17–71), extrem de consistent, este o bine venită prezentare a contextului general în care a apărut și a activat Societatea Arheologică Română, prilejuind autorului ocazia de a trece în revistă principalele cercetări arheologice din secolul al XIX-lea, societățile de profil create, ca și muzeele înființate. Ar fi fost bine ca structura logică a acestui capitol, care prezintă adevărate micromonografii ale personalităților și

<sup>3</sup> John P.D.B. Kinross, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Perennial Books, 1977, p. 111; Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, Vol. 3, Ed. Institutului European, Iași, 1998, p. 56.

instituțiilor implicate în cercetarea arheologică din Bucovina, să se fi regăsit și în *Cuprins*, printr-o detaliere a unor subcapitole și paragrafe, ceea ce ar fi ajutat la o regăsire mai lesnicioasă a informațiilor.

Chiar dacă astăzi multe dintre aceste preocupări arheologice de pionierat sunt considerate drept amatoriste, nu trebuie uitat, totuși, că ele s-au desfășurat sub supravegherea Comisiei Centrale a Monumentelor Istorice de la Viena, că aici au activat specialiști bine cotați pe plan european (J. Szombathy, R. Kaindl, K.A. Romstorfer), că rezultatele cercetărilor au fost consemnate în prestigioase reviste de specialitate, mijlocind astfel transmiterea informațiilor despre descoperirile făcute aici, că în Bucovina au existat mai multe societăți cu preocupări arheologice, că s-au înființat și două muzee (unul la Cernăuți, altul la Suceava), dintre care cel din capitala provinciei a editat și un anuar, în care se regăsesc consemnări arheologice, importante și pentru cercetarea actuală.

Scopul principal al lucrării se regăsește în capitolul al II-lea, dedicat istoricului *Societății arheologice române din Bucovina* (p. 73–115), accentul punându-se, cum este și firesc în acest caz, pe activitatea lui Dionisie Olinescu, părintele acestei societăți, ca și pe prezentarea colecției de antichități a Societății și a acțiunilor concrete întreprinse (îndeosebi de D. Olinescu și C. Morariu) pentru valorificarea ei științifică și muzeografică.

Capitolul al III-lea (p. 117–145) este, de fapt, o utilă restituire bibliografică, prin republicarea integrală a studiului lui D. Olinescu „Charta arheologică a Bucovinei”, apărut în *Buletinul Societății Geografice Române* din 1894, la care autorul atașează și harta originală, pe care sunt marcate, cu semne convenționale diferite, locurile cu diverse tipuri de descoperiri, cunoscute la acea dată.

Câteva succinte *Concluzii* (p. 147–149) fixează locul lui D. Olinescu și al Societății sale în contextul mișcării

arheologice europene, autorul considerând, pe bună dreptate, că arheologul bucovinean, prin lucrările publicate și prin ideile enunțate, în care se găsesc intuiții confirmate de cercetarea arheologică actuală, trebuie considerat printre fondatorii arheologiei științifice în România.

După abrevieri (p. 151–153), bibliografie (p. 155–165), un rezumat în limba engleză (p. 167–173) și index onomastic (p. 175–181), urmează *Anexe*. Acestea prezintă, de-a lungul a 24 de pagini, fotografiile de epocă ale unor personalități care au avut preocupări arheologice în Bucovina, fotocopii de documente și de pagini ale unor lucrări cu subiect arheologic referitor la Bucovina. Ar fi trebuit, însă, ca aceste „anexe” să fi fost numerotate într-un fel, fie prin paginația cărții, fie cu o numerotare aparte (ca figuri/planșe), pentru că, în forma actuală, o să fie dificil de citat; de altfel, chiar autorul, când dorește să se refere la ele în text, nu o poate face decât cu trimitere generală (vezi *Anexe*). I-am sugera, de asemenea, autorului ca la viitoarele volume să nu mai considere ilustrația o „anexă”, un adaos (la care, eventual, s-ar putea chiar renunța), ci s-o integreze între paginile textului, acolo unde poate să întărească cele afirmate. O listă a ilustrațiilor (cu indicarea paginilor) ar rezolva problema regăsirii rapide a diferitelor imagini.

Fără a-și propune să se axeze pe judecăți de valoare asupra nivelului teoretic al abordărilor arheologice din Bucovina de la sfârșitul secolului al XIX-lea, autorul ne-a oferit un documentat și obiectiv istoric al cercetărilor, așa cum rezultă din numeroasele materiale editate și inedite pe care le-a cercetat. Nivelul științific corespunzător, stilul plăcut și logic al redactării ne fac să așteptăm cu încredere viitoarele contribuții ale autorului în acest domeniu.

NICOLAE URSULESCU